

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI

TURIZM VA IQTISODIYOT FAKULTETI

Ibragimov Otajon Rustamovich

**5230100-“Iqtisodiyot (Makroiqtisodiyot)” ta’lim yo’nalishi bo’yicha
bakalavr darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

**Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mintaqada
eksport strategiyasini amalga oshirish yo’nalishlari**

Ilmiy rahbar:

B. Ruzmetov **prof. B. Ruzmetov**

Urganch 2016 yil

MUNDARIJA

KIRISH

I-BOB. XALQARO SAVDONING NAZARIY ASOSLARI

- 1.1. Xalqaro savdo nazariyalari
- 1.2. O'zbekistonda tashqi savdoning rivojlanish dinamikasi va eksport tarkibi
- 1.3. Eksport faoliyatini rivojlantirishning institutsional omillari

II-BOB IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITI EKSPORT STRATEGIYASINI AMALGA OSHIRISH YO'NALISHLARI

- 2.1. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida eksport salohiyatini oshirish omillari
- 2.2. Mamlakat iqtisodiyotini raqobatbardoshligini oshirishda eksportni o'rni
- 2.3. Mamlakatda eksport strategiyasini amalga oshirish yo'nalishlari

XULOSA VA TAKLIFLAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Jahon iqtisodiyotining rivojlanishi jahon xo'jalik aloqalarining globallasuvi, mamlakatlararo tashqi iqtisodiy aloqalarning kengayishi va chuqurlashuvi, savdo to'siqlarining pasayishi va davlatlarning turli sohalarda o'zaro bog'liqligining o'sishi bilan ajralib turadi. Hozirgi paytda mamlakatning iqtisodiy o'sish sur'ati va aholining turmush darajasi ustun darajada mamlakat globallasuv va xalqaro mehnat taqsimoti afzalliklaridan foydalanishga bog'liq.

O'zbekistonning jahon xo'jaligiga integratsiyasi mamlakatdagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakat iqtisodiyotidaga tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish bilan chambarchas bog'liqdir. Xususiyl sektorning shakllanishi va rivojlanishi, xususan, bozor infratuzilmasining takomillashuvi samarali bozor mexanizmini - haqiqiy raqobat muhitini shakllantirishning muhim shartidir. Shuning uchun O'zbekiston eksportini, shu jumladan, qayta ishlash sanoati mahsuloti eksportining tarkibini tubdan o'zgartirish, milliy xo'jalik va uning raqobatbardoshligini texnologik jihatdan modernizatsiya qilishning muhim elementidir.

Respublika Prezidenti I.Karimov 2015-yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi nutqida takidlaganidek- "Jahon bozorlarida raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi sharoitda iqtisodiyotimizning raqobatdoshligini tubdan oshirish, eksportga mahsulot chiqaradigan korxonalarni qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, fermer xo'jaliklari, kichik biznes va xususiyl tadbirkorlik subyektlarining eksport faoliyatidagi ishtirokini har tomonlama rag'batlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Aynan ana shu sohalarda hali foydalanilmagan ulkan imkoniyat va salohiyat ko'p. Eksportga mahsulot chiqaradigan sanoat korxonalaridan farqli ravishda kichik biznes subyektlari va fermerlar o'z mahsulotlarini eksport qilishdan olgan valyuta tushumlarining 50 foizini banklarga sotish majburiyatidan ozod qilingani

va ularning eksportga mahsulot yetkazib berishdan, avvalo, o'zlarining manfaatdor bo'lishini e'tibordan chetda qoldirmasligimiz darkor"¹.

Yuqoridagi sabablarga ko'ra O'zbekiston eksport salohiyatini rivojlantirish, tashqi iqtisodiy aloqalar sub'ektlarining eksport faoliyatini takomillashtirish iqtisodiy qayta qurishning hozirgi bosqichida muhim va dolzarb hisoblanadi, hamda eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash omili va valyuta tushumi manbai sifatidagi ahamiyati muhimdir.

O'zbekistonning xom-ashyo tovarlari eksportiga qaramligini pasaytirish, import va eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish hamda qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan tovarlar eksportini jadallashtirish bilan bog'liq hal etilishi lozim bo'lgan muammolar mavjud. Xususiy sektor, shu jumladan, kichik tadbirkorlikning tashqi bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish va ularning eksport faoliyatiga ko'maklashish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lgan muammo hisoblanadi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Mintaqaviy rivojlanish strategiyasining turli jihatlari xorij va maxalliy iqtisodchi olimlari izlanishlarida o'z aksini topgan. Biroq, bu muammoning tashqi iqtisodiy jihati kamroq o'rganilgan. Buning sababi, bu masala g'arb mamlakatlarida 1980 yillardagina dolzarblikni qo'lga kiritdi, O'zbekiston Respublikasida esa 1990 yillarning o'rtalaridan tashqi savdoga davlat monopoliyasini olib tashlash bilan uni tadqiq, qilish imkoni mavjud bo'ldi.

Eksportning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'siri borasidagi tadqiqotlar P.Lindert, M.Porter, R.Xarrod, E.Graypl, K.Rittenbruk, D.Engelxart kabi xorij iqtisodchi olimlarning olib borgan tadqiqotlarida o'z aksini topgan.

Xo'jalik yuritishning bozor shakllari barpo bo'layotgan sharoitda tashqi iqtisodiysoxa masalalari bo'yicha rossiyalik olimlardan I.P.Faminskiy, S.A.Sitaryan, E.G.Kochetov, S.Y.Glazev, O.T.Bogomolov, N.P.Shmelev,

¹ Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2015 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 16 yanvar 2016 yil.

M.I.Zaxmatov, M.A.Portnoy, A.G.Granberg va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borganlar. Shuningdek, tashqi iqtisodiy omil vositasida mintaqaiqtisodiyotini rivojlantirish N.N.Nekrasov va A.P.Avdeichevlar tomonidan boshlanib, keyinchalik L.B.Vardomskiy, N.Ratner, V.P.Timoshenko, R.I.Shniper ishlarida o'z amaliy tasdig'ini topdi.

Respublikamizda tadqiqot mavzusiga bevosita bog'liq bo'lgan tadqiqotlarni M.A.Abdusalyamov, N.T.Tuxliyev, T.M.Axmedov, A.V.Vaxobov, B.Ruzmetov, S.S.G'ulomov, A.A.Qoyumov, A.S.Soliyev, M.L.Tursunxo'jaev, A.F.Rasulov, A.Ortiqov, F.T.Egamberdiyev, va boshqalar olib borishgan.

Xorazm vohasi mintaqalarining ishlab chiqarish kuchlari joylashuvi, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi, qayta ishlash sanoati tendentsiyalari O.Abdullayev, Y.Dodoboyev, A.G'afforov, A.Tofurov va boshqalarning ilmiy ishlarida o'rganilgan. Shu bilan bir qatorda Xorazm viloyatida qayta ishlash sanoati salohiyatidan foydalanish va rivojlanish istiqbollariga bag'ishlangan maxsus ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmagan.

Shuningdek, A.Abdug'aniyev, I.Iskandarov, R.Karimov, M.Ochilov, Sh.Shodmonov, M.Yusupov, A.O'lmasov va boshqa olimlar tomonidan iqtisodiy rivojlanishning investitsion jihatlar va tashqi iqtisodiy faoliyatga doir muammolar o'rganilgan.

Keyingi yillarda mintaqalar eksport salohiyatini oshirish bo'yicha F.Xakimov va I.Rasulovlar ilmiy tadqiqot ishini olib borganlar. Bunday yondashuv respublikamizning I.Pugach, N.Sirojiddinov kabi olimlar tomonidan qo'llanilib kelinmoqda. Shunga qaramasdan, mintaqalar eksport salohiyatini oshirish va undan oqilona foydalanish muammolari yetarli tarzda tadqiq etilmagan. Aynan ana shu holat mazkur mavzu doirasida tadqiqotlar olib borish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etishligini taqozo etmoqda.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi O'zbekistonda eksport rivojlanishining holatini tahlil qilish, mamlakat eksportini rivojlantirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda bitiruv malakaviy ishi oldiga quyidagi vazifalar qo'yildi:

- Tashqi savdoni qo'llab-quvvatlash va eksportni rag'batlantirishdagi jahonning ilg'or tajribasini o'rganish;
- O'zbekiston eksportining holati, dinamikasi va undagi tarkibiy o'zgarishlarni taxlil qilish;
- eksport operatsiyalarini amalga oshirishda transaksion va boshqa turdagi xarajatlarni qisqartirish yo'llarini aniqlash;
- O'zbekiston Respublikasidagi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning eksport faoliyatini rag'batlantiruvchi institutlarning roli va vazifalarini tahlil etish;
- Mamlakatda ishlab chiqarilayotgan tovarlarning raqobatbardoshligi va eksportning samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti. sifatida eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish va tashqi bozorga chiqish strategiyasini ishlab chiqish qonuniyatlarini tahlil etish jarayoni tanlab olindi.

Tadqiqot predmeti. O'zbekiston eksport strategiyasini ishlab chiqish va raqobatbardosh milliy iqtisodiyotni rivojlantirish muammolari hisoblanadi.

Ishning nazariy va metodologik asosini ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tahlil etishga qaratilgan iqtisodiyot fanidagi metodologik usullar va uslubiy yondashuvlar, prezident I.A.Karimov asarlarida mamlakat eksport salohiyatini oshirishga bag'ishlangan ilmiy asarlari tashkil etadi.

Ishda O'zbekiston Respublikasi qonunlari hamda me'yoriy hujjatlaridan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlaridan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlaridan, O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistikasi Qo'mitasi ma'lumotlaridan unumli foydalanildi.

Bitiruv malakaviy ishi tarkibiy jixatdan kirish, ikkita bob, xulosa va takliflar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat.

I-BOB. XALQARO SAVDONING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Xalqaro savdo nazariyalari

Xalqaro savdoga oid nazariyalar o'z tarixiga ega. Bu boradagi ilk iqtisodiy ta'limot XVII asrdayoq yaratilgan. O'rta asrlarda ro'y bergan Yevropadagi ulkan o'zgarishlar, jumladan, yangi qit'alarining kashf etilishi, mustamlakalardagi oltin va boshqa boyliklarni egallab olishga intilish o'z-o'zini ta'minlashni targ'ib etuvchi feodalizm nazariyasi doirasidan chiqib ketgan yangi xo'jalik tizimi doirasida tovarlar rolini va davlatlarning xalqaro savdoga bo'lgan talabini asoslab bera oladigan yangi iqtisodiy nazariyaga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirdi. Shunday nazariyalardan biri merkantilizm ta'limotidir. Merkantilizm maktabi XVI-XVII asrlarda faoliyat ko'rsatgan. Uning eng yirik vakillari ingliz iqtisodchilari Tomas Man (1571-1641) va Uilyam Staffordlar (1554-1612) hisoblanishadi.

Merkantilistlar o'z nazariyalarida faqat cheklangan miqdordagi boylikka ega bo'lgan statistik qarashlarni qo'llab-quvvatlaganlar. Shu sababdan biron-bir mamlakat boyligining ko'payishi faqatgina boshqa mamlakatning qashshoqlashishi evaziga amalga oshishi mumkin. Demak, boylikning ko'payishi qayta taqsimot evaziga amalga oshar ekan har bir mamlakat mustahkam iqtisodiyotga va boshqa davlatlar ustidan hukmronlikni ta'minlab bera oladigan armiya, harbiy va savdo flotidan iborat kuchli davlat qurilmasiga ega bo'lishi zarur deb hisoblashgan.

Merkantilistlar iqtisodiyotni ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi va harbiy koloniyalar sektoriga bo'lishgan. Savdogarlar iqtisodiyotning muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishida eng muhim guruh deb hisoblangan, mehnat esa ishlab chiqarishning asosiy omili sifatida baholangan. Mamlakatning boyligi uning ixtiyorida bo'lgan oltin va kumush bilan belgilanligi sababli tashqi savdo maktabi mamlakat milliy iqtisodiyotni mustaxkamlash uchun quyidagilarga amal qilish lozim deb xisoblashgan:

- musbat savdo balansi – saqlab turishni tovarlarni olib kelishga qaraganda ko'proq olib chiqish kerak, chunki bu to'lov xisobida oltin oqimini ta'minlaydi. Bu o'z navbatida ichki xarajatlar, ishlab chiqarish va bandlikning oshishiga olib keladi.

- Savdo siyosati – tariflar kvotalar va boshqa vositalar yordamida, musbat savdo saldosini taminlash maqsadida eksportni oshirish va importni qisqartirishi uchun tashqi savdoni tartibga solish;

- Xom-ashyoning olib chiqilishini qatiq cheklash yoki ta'qiqlash va davlat ijarasida mavjud bo'lmagan xom - ashyo importiga bojsiz ruxsat berish, chunki bular oltin zahirasi ko'payishi va tayyor maxsulotlarni past eksport narxi (tannarxi)ni yoki ushlab turishga imkon yaratadi.

Koloniya mustamlaka mamlakatlar tovarlarini chet elga yolg'iz o'zi qayta sotish mumkin bo'lgan metropoliyadan tashqari boshqa davlatlar bilan har qanday savdoni ta'qiqlash va poliniyalarga xom ashyo ta'minotchisiga aylantirish

Merkantilistlar g'oyasidan shu narsa kelib chiqadiki, iqtisodiy tizim to'liqsiz bandlik sharoitida amal qiladi. Natijada xorijdan keladigan qo'shimcha oltin ortiqcha ish kuchi bilan qo'shilishi va ishlab chiqarishi mumkin bo'ldi. Aks xolda agar to'liq bandlik ro'y berishga yo'l qo'yilmasa, xorijdan oltin oqimi faqatgina inflyatsiyaning o'sishi bildirib, o'zining samarali ishlatilishiga erishmagan bo'lar edi.

Merkantilistlarning g'oyalari xalqaro iqtisodiyotdagi kelasi maktablari g'oyalari ilmiy yo'nalgan fikir berdi. Merkantilistlar maktabi iqtisodiyotda 1,5 asr maboynda yashadi. Buning natijasida XVIII asrda xalqaro savdo bir qancha kamchiliklarga duch kela boshladilar.

Merkantilistlarni tanqid qilgan asosiy iqtisodchilardan biri Adam Smitdir (1723-1790 yy.). A.Smit mamlakatning boyligi ular yiqqan oltin miqdori bilan emas, balki uning tayyor tovar va xizmatlar ishlab chiqara olish imkoniyatiga bog'liqligini ko'rsatib beradi. Shuning uchun asosiy vazifa oltinga ega bo'lishda emas, balki ishlab chiqarishning mehnat taqsimoti va uning proporsiyasi hisobiga rivojlantirilishidir. Bunga esa ishlab chiqaruvchilar mutlaq iqtisodiy «erkin bo'lgan va mavjud qonunlar doirasida o'z faoliyat turini mustaqil tayyorlay oladigan sharoitda eng yaxshi tarzda erishiladi. Bu siyosat «Lessa fer» nomini oldi.

Lessa fer frantsuzcha «laissez-faire», ya'ni davlatning iqtisodiyotiga aralashmaslik va raqobat erkinligi siyosati.

Adam Smitning qarshiligiga muvofiq:

- davlat tashqi savdoga aralashishi kerak emas, mamlakat ochiq bozorlar va savdo erkinligi rejimiga rioya qilishi lozim;

- mamlakatlar xususiy shaxslar kabi ishlab chiqarishda ular uchun avzallik bor bo'lgan, tovarlarning ishlab chiqarishga ixtisoslashishlari va ular bilan ishlab chiqarishda boshqa mamlakatlar avzallikka ega bo'lgan tovarlar bilan ayri boshlashda savdo qilishlari lozim.

- tashqi savdo milliy chegaradan tashqarida bozorlarning kengaytirish yo'li bilan mehnat unumdorligining rivojlanishini rag'batlantiradi;

- eksport mamlakat iqtisodiyoti uchun ijobiy omil hisoblanadi, chunki u ichki bozorda sotilishi lozim bo'lgan ortiqcha mahsulotlarni xorijga sotish imkonini beradi;

- eksportga ajratiladigan subsidiyalar ham aholiga soliq hisoblanadi va ichki narxlarning oshishiga olib keladi. Shuning uchun ularni bekor qilishi kerak.

A.Smit birinchi bo'lib, qaysi mamlakat o'z mahsulotini boshqa mamlakatlarga qaraganda kamroq xarajatlar bilan ishlab chiqarsa, shu mamlakat xalqaro ayriboshlashda qatnashishi mumkin, deb tushuntiradi. U iqtisodiy nazariyaga «mutloq afzallik» tushunchasini kiritdi.

Xalqaro savdo agar 2 mamlakat ularning ikkovi xam eng kam xarajat bilan ishlab chiqaradigan tovarlar bilan savdo qilgan holdagina manfaatli bo'ladi. Mehnat ishlab chiqarishning yagona omili hisoblanar ekan, mutloq afzallikning harakatdagi sharti shuni bildiradiki, biror davlatga tovarning birligini ishlab chiqarish uchun boshqa mamlakatga qaraganda vaqt sarflanadi.

Shved iqtisodchilari E.Xeksher va B.Olin o'z tahlillarida, asosan ishlab chiqarishning ikki omilini – kapital va mehnat omilini ko'rib chiqdilar. Ularning ta'kidlashicha ishlab chiqarish kapitali serob va xali ishchi kuchiga ega mamlakatlar kapital talab qiladilar, ishchi kuchiga boy va kapitali etarli bo'lmagan mamlakatlar ko'p mehnat talab qiladigan mahsulotlar ishlab chiqarishda afzallikka egadirlar.

Shunday qilib Xeksher-Olinlarning ta'kidlashicha, bu mamlakatlar o'z ishlab chiqarishlarida nisbatan katta hajmga ega bo'lgan omillarni talab etuvchi

mahsulotlarni ustun darajada eksport qilishga intiladilar, chunki bu ishlab chiqarish omilining nisbiy arzonligi ancha past darajadagi sarflarni ta'minlaydi va uni jadal ishlatishga olib keladi.

XX asrning birinchi choragida Rikardoning «nisbiy ustunlik» nazariyasida o'zgarishlar yuz berdi va u Xeksher-Olinning ishlab chiqarish omillari nisbati yangi klassik modeliga aylandi.

Rikardoning nazariyasi faqat har bir mamlakat ishlab chiqarish xarajatlari boshqa mamlakatlardagiga qaraganda kamroq bo'lgan mahsulotni ishlab chiqarishga ixtisoslashishi kerakligiga asoslanar edi. Lekin bu borada shved iqtisodchilari Xeksher-Olin birgalikda faqat chiqimlar darajasinigina emas, balki ularning tuzilishini ham hisobga olish zarurdir deb hisoblaydilar. Chunki ishlab chiqarishning xususiyatiga bog'liq holda kapital, material, energiya va mehnat sarflari ham har-xil bo'ladi.

Ishlab chiqarishning sermehnat turlari arzon ishchi kuchi ortiqcha bo'lgan mamlakatlarda, energiyani ko'p talab qiladigan ishlab chiqarish kerak va hokazolar Xeksher-Olinning Xalqaro savdo modeli Rikardoning «nisbiy xarajatlar» nazariyasini inkor etmaydi, balki uni yanada mukammallashtiradi va aniqlashtiradi.

Qo'shimcha sifatida shuni aytish lozimki: Xeksher-Olin aytishicha, mamlakatlar ortiqcha ishlab chiqarish omillaridan unumli foydalanib ishlab chiqargan mahsulotlarni eksport qiladi va o'zlari uchun taqchil bo'lgan omillardan foydalanib ishlab chiqariladigan mahsulotlarni import qiladi.

Agar mamlakatdagi ishchi kuchi miqdori bilan boshqa omillar o'rtasidagi nisbat dunyoning boshqa mamlakatlaridagiga qaraganda yuqori bo'lsa, bunday mamlakat ortiqcha ishchi kuchiga ega deb hisoblanadi.

Agar mahsulotning qiymatida ishchi kuchiga qilingan xarajatlar unumi boshqa mahsulotlarning qiymatidagiga qaraganda ortiq bo'lsa, bu mahsulot sermehnat mahsulot deb baholanadi. Xalqaro savdoning tuzilishini tushuntirib beradigan Xeksher-Olin nazariyasi savdo-alloqalarini o'rnatgunga qadar narxlardagi xalqaro farqlarning sabablarigina bag'ishlangan mahsus bo'limdan boshlanadi. Xozirgi kunda turmush darajasi va ish haqi stavkalari bo'yicha

Yaponiya Shimoliy Amerikaga yaqinlashib borgan sari barcha sermehnat ishlab chiqarishlardagi nisbiy ustunliklar qoldiqlarini tez sur'atlar bilan qo'ldan bermoqda.

AQSh ni olib qaraydigan bo'lsak, AQSh muayyan mamlakatdagi ishchi kuchi va ayrim tabiiy resurslar bilan ta'minlanishga asoslangan nisbiy ustunlikka ega.

Texnikaviy ilg'or mahsulotni eksport qilishdagi musbat saldo mamlakatning milliy, ishlab chiqarish xodimlari bilan ta'minlanishida ortiqchalikka egadirlar. Xizmatlarni eksport qilishdagi nisbiy ustunlik qisman o'sha malakani sh-t bilan ta'minni, kapitalni olidindan jamg'arilishini ta'minlaydi. AQSh qarz kapitali (1985y qadar) marketing, patent sohalaridagi xizmatlarning sof eksportchisidir. Bular esa qisman texnika, qisman kapital talab qiladi.

Shuningdek AQSh mo''tadil iqlim mintaqasi mahsulotlari ishlab chiqarishda nisbiy ustunlikni saqlab kelmoqda. G'arbiy Yevropa mamlakatlari Yaponiyaga o'xshash nisbiy ustunlikka ega, lekin bu erda eksport bilan import nisbat muvozanatlashgan.

Xullas, umuman olganda 1979-1980 yillar va shundan keyingi yillar tashqi savdosining tuzilishi Xeksher-Olin nazariyasining xulosalariga tamomila mos keladi.

Ishlab chiqarish omillari nazariyasi o'zining barcha kamchiliklariga qaramay, xozirgi kunga qadar halqaro savdoning rivojlanishini tushuntirib beruvchi eng ilg'or nazariyalardan biri sanaladi. Ushbu nazariya ko'p marotaba katta hajmdagi statistik ma'lumotlar asosida turli mamlakatlarga taalluqli tovar va ishlab chiqarish omillari bo'yicha empirik sinovlardan o'tdi.

Empirik sinovlarning natijalari ushbu nazariyani qanday tasdiqlagan bo'lsa, uni shunday inkor etdi. Xeksher-Olin, Samuelson fikrlarini tasdiqlamagan tekshiruv 1953 yilda Vasiliy Leontev tomonidan amalga oshirilgan. V.Leontev bir qancha empirik sinovlar o'tkazish yo'li bilan Xeksher-Olin tomonidan ko'rsatilgan nazariyaning shartlari amaliyotda qo'llanilmasligini isbotladi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng AQSh boshqa mamlakatlar bilan solishtirilganda, mehnatga haq

to'lash darajasi eng yuqori va kapitalga boy davlatlardan sanalardi. Shu sababli mamlakat Xeksher-Olin nazariyasiga muvofiq, kapital sig'imkorligi yuqori mahsulotlarni eksport qilishi lozim edi. V.Leontev ushbu gipotezani tekshirish maqsadida 1 mln. dollarlik eksport va shuncha miqdordagi import mahsulotlariga raqobatbardosh tovarlarni ishlab chiqarish uchun qancha kapital va ishchi kuchi sarf etilishini hisoblab chiqdi. U har bir ishlab chiqarish sohasi bo'yicha tovar birligi uchun sarf etiladigan kapital hamda mehnatni hisobladi. Bunda u faqatgina avtomashina kabi tayyor mahsulotlar bilan chegaralanib qolmay, balki yarim tayyor mahsulotlar (rezina, po'lat, oyna kabilar) uchun ketadigan kapital va ishchi kuchini ham hisoblab chiqdi.

So'ngra AQShning 1947 yildagi eksport tarkibidan kelib chiqqan holda 1 mln. dollarlik eksport tovarlarini ishlab chiqarishga ketadigan kapital va mehnatning o'zaro nisbatini aniqladi. AQShning o'sha yildagi import tarkibidan mamlakatda ishlab chiqarilmaydigan tovarlarni olib tashladi va bevosita import mahsulotlarning o'rnini bosa oladigan amerika tovarlarini ishlab chiqarish uchun sarf etiladigan kapital va mehnat nisbatini hisoblab chiqdi. Aslida u amerika importi birligiga sarf etiladigan kapital va mehnat ($KG'L$) im hamda eksport birligiga sarf etiladigan kapital va mehnat ($KG'L$) x nisbatini solishtirdi

«Leontev statistikasi» nomini olgan ushbu nisbatga muvofiq, agar mamlakatda kapital va mehnat sarfi nisabati $\frac{(K/L)_{im}}{(K/L)_x} < 1$ bo'lsa, mamlakat kapitalga boy hisoblanadi.

Agar bu nisbat $\frac{(K/L)_{im}}{(K/L)_x} > 1$ bo'lsa, mamlakatda mehnat resurslari ko'p hisoblanadi. Leontev Xeksher-Olin nazariyasiga muvofiq Amerika eksport tovarlari importning o'rnini bosa oladigan tovarlarga qaraganda ko'proq kapital talab etilishini kutgan edi. Ammo kutilgan natija aksincha bo'lib chiqdi: Amerika importining kapital sig'imkorligi eksportga nisbatan 30 %ga yuqori ekan, demak AQSh kutilganidek ko'p kapital harj emas, balki aksincha, ko'p mehnat harj mamlakat ekanligi ma'lum bo'ldiki, bu amaldagi tasavvurga umuman to'g'ri kelmadi.

Leontev statistik ma'lumotlarga ikkinchi jahon urushi o'z ta'sirini ko'rsatgan bo'lishi mumkin deb hisoblab, 1953 yilda ushbu hisob-kitobni yana takrorladi. Amerika importi bu gal ham eksportga qaraganda ko'proq kapital sig'imli ekanligini ko'rsatdi (bu safar 6% ga holos).

Leontevning davomchilari 1962 yil uchun ushbu hisob-kitobni takrorladilar. Natija yanada ajablanarli bo'ldi. Amerika importi 27% ga eksportga qaraganda kapital sig'imliroq ekanligini ko'rsatdi. Ma'lum bo'lishicha 1950 yillarda mehnat harj mamlakat hisoblangan Yaponiya ko'p kapital sig'imli tovarlarni eksport qilgan. Bunday bir qancha kuzatuvlar o'zidan oldin halqaro savdo-sotiqqa taalluqli qarashlarni shunchalik darajada qo'zg'atib yubordiki, ular iqtisodiy ilm tarixiga «Leontev paradoksi» nomi bilan kirdi.

Leontev paradoksi – Xeksher-Olinning ishlab chiqarish omillari nisbati nazariyasi amaliyotda o'z tasdig'ini topmagan: mehnatga to'la mamlakatlar ko'p kapital harj mahsulotlarni eksport qiladilarki, bunda boy kapitalga ega mamlakatlar tomonidan mehnat harj mahsulotlar eksport qilinadi.

Keyinchalik Leontev paradoksi atrofida qizg'in tortishuvlar boshlanib ketdi. Tortishuvlar Xeksher-Olin nazariyasining to'g'riligini isbotlashga qaratildi:

- Ishchi kuchini malakali va malakasiz ishchilar guruhiga bo'lish, hamda har bir guruhning eksport tovarlarni ishlab chiqarish xarajatlaridagi ulushini hisoblash zarur. Amerikalik olim D.Kising 1966 yilda e'lon qilgan tadqiqotlarida ishchi kuchini malakasiga ko'ra 8 xil kategoriyaga bo'ladi. Shu orqali AQShda yuqori malakali ishchilarning ortiqchaligi va malakasiz ishchilarning esa etishmasligini isbotladi. Shuning uchun AQSh yuqori malakali ishchilar mehnatini talab etuvchi mahsulotlarni eksport qiladi. Malakali kadrlarni tayyorlashga ketadigan xarajatlarni kapital sarflar sifatida baholash mumkin deydi.

- AQSh qazib olish uchun katta kapital xarajatlar talab qiluvchi yirik hajmdagi xom ashyoni import qiladi. Shuning uchun eksport qilinayotgan tovarlar kapital sig'imkorligi yuqori xom ashyoni talab etsa, AQSh eksporti kapitalni ko'p talab qiluvchi eksport hisoblanadi. Amerikalik olim Dj.Xartigen V.Leontev hisob-kitoblarini o'sha davi uchun takrorladi va kapital ko'p talab qiluvchi xom ashyoga

bog'liq tarmoqlarni e'tiborga olmadi. Natijada paradoks yo'qoldi va Xeksher-Olin nazariyasi o'z isbotini topdi.

- V.Leontev tadqiqotlari mehnat sig'imkorligi yuqori bo'lgan amerika tarmoqlarini tashqi raqobatdan himoya qilish maqsadida qo'llanuvchi import tariflarini e'tiborga olmagan. Amerikalik olim R.Beldvi tomonidan 1971 yilda amalga oshirilgan qayta hisob-kitoblar tariflar omilini istisno etadi va paradoks samaradorligini bor-yo'g'i 5%ga qisqartiradi.

- Amerikaliklarning kapital sig'imkorligi yuqori bo'lgan tovarlarni xush ko'rishadi va o'zlarida ko'p bo'lishiga qaramasdan xorijdan bunday tovarlarni sotib olishadi. Bu esa Xeksher-Olin nazariyasi asoslaridagi sabablardan birining inkor etilishiga olib keladi va xalqaro savdoni ishlab chiqarish omillarining nisbati sifatida emas, balki boshqa sabablar orqali tushuntirish zarurligini taqazo etadi.

Ba'zi tovarlar ishlab chiqarish omillari bir-birining o'rnini bosa olish elastikligi yuqori bo'lgan sharoitlarda kapitalga boy mamlakatlarda kapital sig'imkorligi yuqori tovarlar bo'lishi, bir vaqtning o'zida mehnat resurslariga boy mamlakatlarda esa mehnat sig'imkorligi yuqori tovarlar bo'lishi mumkin. Masalan, AQShda guruch etishtirish ilg'or texnologiya yordamida amalga oshirilganligi bois kapital sig'imkorligi yuqori tovar, Vetnamda esa mehnat sig'imkorligi yuqori tovar hisoblanadi. Chunki, Vetnamda guruch asosan qo'l mehnati yordamida etishtiriladi.

Rebchinskiy teoremasi. Rebchinskiy teoremasiga muvofiq ishlab chiqarish omillaridan notekis foydalanish turli oqibatlarga olib keladi. Mazkur omillardan birining ustun darajada ishlab chiqarishga qo'llanilishi ushbu omildan doimiy ravishda foydalaniladigan iqtisodiy sektor ulushining ortishiga olib keladi. Bu esa barqaror dunyo narxlari sharoitida boshqa sektorlarda tovar ishlab chiqarish hajmining qisqarishiga sabab bo'ladi. Chunki, arzon ishlab chiqarish omilidan intensiv ravishda foydalanilayotgan sektor tomon boshqa sektorlardan barcha harakatchan ishlab chiqarish omillarining oqib o'tishi yuz beradi. Ingliz iqtisodchisi T.Ro'bchinskiy mazkur qonuniyatga asoslanib o'z teoremasini (1955 y.) yaratdi: barqaror narxlar va iqtisodiyotda faqat ikkita sektorning mavjudligi

sharoitida ishlab chiqarish omillaridan birining ko'payishi mana shu omildan intensiv foydalanish oqibatida ishlab chiqarilayotgan tovar hajmining ko'payishiga, boshqa sektorda esa tovar ishlab chiqarish hajmining kamayishiga olib keladi.

T.Rebchinskiy teoremasiga muvofiq yangi qazilma boyliklarning topilishi (masalan, neft va gaz) boshqa tarmoqlarning (xususan, qayta ishlash sanoati) rivojlanishini susaytirib qo'yishi mumkin. Aksincha, tashqi savdo jadal sur'atlarda rivojlanayotgan iqtisodiyotda ishchi kuchi malakasining ortib borishi va faol kapitalqo'yilmalar xom-ashyo qazib olishning qisqarishiga va uning importga bog'liqligining kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Amaliyot ham ingliz iqtisodchisining xulosalarini tasdiqladi. Ro'bchinskiy tomonidan aniqlangan tamoyillar AQSh iqtisodiy rivojlanish jarayonida va tashqi iqtisodiy aloqalarning tarmoq tarkibida namoyon bo'ldi. AQSh mineral xom-ashyoning netto-eksporteridan netto-importeriga aylandi. Ro'bchinskiy teoremasining amaliyotda Kanada, Buyuk Britaniya, Gollandiya, Norvegiya kabi davlatlarda mineral xom-ashyo resurslarni (gaz, neft) qidirish qayta ishlash sanoati va bu tarmoqqa tegishli mahsulotlarni eksport qilishni qisqarishi evaziga rivojlanganligi bilan o'z tasdig'ini topgan.

- Leontev paradoksi Xeksher-Olin modelida ishlab chiqarishning ko'p ilm talab qilishi kabi omilni hisobga olmaganligi natijasida kelib chiqqan ediki, fan-texnika revolyutsiyasi sharoitida bundan ko'z yumib bo'lmaydi. Natijada Xeksher-Olin modeli xalqaro savdoning yangi neoklassik nazariyasi - "yangi mahsulotning hayot tsikli" bilan to'ldirildi.

1.2. O'zbekistonda tashqi savdoning rivojlanish dinamikasi va eksport tarkibi

Mamlakatimizda jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining salbiy ta'siriga qaramasdan, yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlari va makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlanib kelinayotgani iqtisodiyotni isloh qilish bo'yicha biz tanlagan modelning naqadar to'g'ri va hayotiy asosga ega ekanini yana bir bor tasdiqlamoqda.

Yurtimizdagi makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishni o'zida aks ettiradigan ko'rsatkichlar islohotlar strategiyasining muvaffaqiyatini, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarida erishilgan yutuqlarning amaliy ifodasidir.

Iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishini takomillashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnik qayta qurollantirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar YaIM umumiy hajmining barqaror o'sishiga olib keldi. 2010-2014 yillar davomida o'rtacha yillik iqtisodiy o'sish ko'rsatkichi 8,5% ni tashkil etgani xalqaro hamjamiyat tomonidan yuqori baholandi.

Yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlari va makroiqtisodiy barqarorlikning ta'minlanishi vatanimiz iqtisodiy salohiyatining ortishiga, iqtisodchi-mutaxassislar tomonidan "mo'tadil" deb baholanadigan darajada bo'lishi, davlat byudjetining profitsit bilan ijro etilishi, milliy valyuta almashinuv kursining nisbiy barqarorligi ta'minlanishi, to'lov balansining barqarorligi bu fikrga dalil bo'ladi.

Makroiqtisodiy barqarorlikning ta'minlanishi mamlakatimizda kichik biznes va tadbirkorlikni yo'lga qo'yish, aholi daromadlarini o'stirish uchun qulay shart-sharoit yaratish imkonini bermoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning ta'kidlaganidek, "Makroiqtisodiy barqarorlik biz uchun quruq maqsad emas. Bu narsa iqtisodiyotni jonlantirish va uning tarkibini yanagilash, investitsiya faoliyatini jadallashtirish, ish joylari sonini oshirish, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirish, aholining

real daromadlarini oshirish uchun tegishli shart-sharoit yaratishning hayotiy zarur bosqichi sifatida muhimdir”².

Iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlari va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash iqtisodiy islohotlarning barcha yo'nalishlarida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Iqtisodiyotga soliq yukini kamaytirish, davlat byudjeti xarajatlarini yanada optimallashtirish, bank tizimi barqarorligini mustahkamlash, banklarning kreditlash salohiyatini oshirish, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va texnik yangilash jarayonlariga jalb qilinayotgan (xususan, xorijiy investitsiyalar) hajmini ko'paytirish, eksport hajmini oshirish va uning tarkibini takomillashtirish borasidagi chora-tadbirlar makroiqtisodiy barqarorlikning ta'minlanishiga xizmat qiladi va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish uchun omil bo'ladi.

Shu sababli ham, bu masalalar 2014 yilda O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor vazifalarini amalga oshirish jarayonida diqqat markazida turishi Prezidentimiz tomonidan alohida ta'kidlandi.

2014 yilda O'zbekiston Respublikasida real YaIM ishlab chiqarish hajmining oldingi yilga nisbatan o'sishi 108,2% ni tashkil etishi, ya'ni barqaror yuqori darajada saqlanib qolishi prognoz qilinmoqda. Iqtisodiy o'sishning bunday yuqori sur'ati ta'minlanishida sanoat ishlab chiqarishining 108,6% ga, ya'ni 2013 yilda erishilganiga nisbatan 2,3% ga o'sishi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning esa 105,8% ga ko'payishi muhim ahamiyatga ega.

2014 yilda sanoat ishlab chiqarishining yuqori sur'atda o'sishi sanoat mahsuloti hajmining 25,2 mlrd. AQSh doll. ga teng bo'lgan miqdorga etishi, ya'ni 2010 yilga nisbatan qariyb 3,2 marta oshishiga olib keladi. Natijada sanoat ishlab chiqarishining YaIM dagi ulushi 24,4% ga etishi ta'minlanadi.

2014 yilda sanoatni rivojlantirishning asosiy omillari quyidagilar bo'lishi ko'zda tutilmoqda:

² Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida. T.: "O'zbekiston", NMIU, 1995. 217-bet.

- Qurilish materiallari industriyasini rivojlantirish;
- Sanoatni rivojlantirishda bank kreditlari ta'sirchanligini oshirish;
- Sanoatni rivojlantirishda qo'shma korxonalarning ulushini oshirish;
- Mahalliy xom ashyoni qayta ishlash;
- Mahalliylashtirish dasturi va Xalqaro sanoat yarmarkasi va kooperatsiya birjasi doirasida yaratilgan imtiyoz va preferentsiyalardan keng foydalanish;
- Ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksporti ko'lamini kengaytirish, kichik korxonalar mahsulotlarini eksportga yo'naltirishga ko'maklashish.

1.2.1-jadval

O'zbekiston Respublikasida sanoat ishlab chiqarishining o'sish dinamikasi³

Ko'rsatkichlar	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Oldingi yillarga nisbatan o'sish sur'ati (%)	9,4	7,2	10,8	12,1	12,7	9,1	8,3	6,3	8,6
Ishlab chiqarish hajmi (mlrd.AQShdoll.)	7,9	9,8	11,9	14,5	17,9	19,5	21,8	23,2	25,2

2014 yilda sanoat tarmoqlarining rivojlantirilishi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining quyida keltirilgan qarorlarining bajarilishi bilan chambarchas bog'liq:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 15 dekabrda "2011-2015 yillarda sanoatni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida" gi 1442-sonli Qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4 oktyabrda "Yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va o'zlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 1623-sonli Qarori;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 27 dekabrda "2012 yilgi investitsiya dasturi to'g'risida" gi 1668-sonli Qarori;
- 2011-2015 yillarda infratuzilmani, transport va kommunikatsiya qurilishini rivojlantirishni jadallashtirish Dasturi va b.

³ Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi ma'lumotlari.2015.

Kapital qo'yilmalar hajmining 109,3% ga o'sishi iqtisodiy o'sishning 2014 yil va undan keyingi yillarda ham barqaror yuqori bo'lishi omili bo'ladi. 2014 yilda asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning YaIM dagi ulushi 24,5% ga etishi mo'ljallanmoqda.

Kapital qo'yilmalar hajmining oshishi iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha dasturlarni bajarish, yangi quvvatlarni barpo qilish hamda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnik qayta qurollantirish loyihalarini amalga oshirish uchun xizmat qiladi.

Makroiqtisodiy barqarorlik, investorlar uchun yaratilgan qulay muhit xorijiy investor va kreditorlarning mamlakatimizga qiziqishi va ishonchi ortishiga sabab bo'layotgani Prezidentimiz tomonidan alohida ta'kidlanmoqda.

Mamlakatimiz iqtisodiyotiga 2014 yilda 2013 yilga nisbatan 16% ga ko'p, ya'ni 3,3 mlrd. doll. dan oshiqroq xorijiy investitsiya va kreditlar jalb etildi.

Bu mablag'larning 70% dan ko'proq qismi, ya'ni 2,3 mlrd. dan ortig'i hukumat kafolati olinmasdan kiritilayotgan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalardir.

Ma'lumki, makroiqtisodiy barqarorlikni va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda iqtisodiyotga soliq yukining kamaytirilishi ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiyotga soliq yukining pasaytirilishida soliqlar sonining kamaaytirilishi, soliq imtiyozlarining kengaytirilishi bilan birga soliq stavkalarining pasaytirilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq stavkalarining pasaytirilishi ishlab chiqarish hajmi va daromadlarning ortishi natijasida soliq bazasining kengayishiga, davlat byudjeti xarajatlarini taqchillikka yo'l qo'ymasdan moliyalashtirishga zamin yaratadi.

2014 yilda soliq yukini yanada pasaytirish orqali aholi va xo'jalik yurituvchi sub'ektlar daromadining ko'proq qismini ular ixtiyorida qoldirish,

iqtisodiy manfaatdorlikni, investitsion faollikni va tovarlar hamda xizmatlarga bo'lgan ichki talabni oshirish borasidagi chora-tadbirlar davom ettirildi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng past stavkasini 10% dan 9% ga tushirilishi aholi, ayniqsa, kam ish haqi oladigan ishlovchilar daromadlarining oshishiga olib keldi.

Soliq stavkalarining pasaytirilishi ishlab chiqarish va daromadlarning o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi natijasida soliqqa tortish bazasining kengayishiga imkon tug'iladi. Aynan shu holat mamlakatimizda soliq stavkalari kamaytirilishiga qaramasdan, byudjet xarajatlarini taqchilliksiz moliyalashtirishga etarli bo'lgan soliq tushumlari ko'rinishidagi byudjet daromadlarini shakllantirishga asos bo'lmoqda.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi hamon davom etayotgan hozirgi vaqtda, ko'plab mamlakatlar davlat byudjeti taqchilligi va davlat qarzining o'sishi muammosini boshidan kechirayotgan bir paytda 2013 yilda ham mamlakatimiz davlat byudjeti profitsit bilan yakunlandi.

2014 yilda davlat byudjeti taqchilligi YaIM ga nisbatan 1% etib belgilandi, Markaziy bankning qayta moliyalash stavkasi 12% darajasida qoldirildi.

Qat'iy pul-kredit siyosatining olib borilishi, sanoat mahsulotlari tannarxini pasaytirish, iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni o'stirish orqali iste'mol bozorida raqobat darajasini oshirish, mahalliy lashtirish dasturlarini amalga oshirish, tashqi savdoni tartibga solish bo'yicha chora-tadbirlar 2014 yilda ham iste'mol narxlari indeksi bo'yicha hisoblangan inflyatsiya darajasining 7-9% oralig'ida ta'minlanishi lozim.

Iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlari va makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlanishida tashqi iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirish, xususan, mamlakatimiz eksport hajmini yanada oshirish va tarkibini yaxshilash muhim omil bo'ldi.

Tashqi savdo balansida muttasil ijobiy saldoga erishish mamlakatimiz oltin-valyuta zahiralarining ortishiga va milliy valyutamiz barqarorligining

ta'minlanishiga olib keldi, xorijiy valyuta talab etadigan yirik investitsiya dasturlarini moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirdi. Xususan, investitsiya dasturlarini moliyalashtirishda roli o'sib borayotgan O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi kapitalining 2012 yil boshiga kelib, 9 mlrd. doll.dan oshib ketishida tashqi savdoda ijobiy saldogga erishilayotgani asosiy rol o'ynadi.

1.2.2-jadval

O'zbekiston Respublikasi tashqi savdosi ko'rsatkichlari
(mln.AQSh doll)⁴

Ko'rsatkichlar	2010	2011	2012	2013	2014
Eksport	5408,8	11572,9	11771,3	13044,5	15027,2
Import	4091,3	7504,1	9438,3	8799,7	10509,9
Tashqi savdo qoldig'i	1317,5	4068,8	2333,0	4244,8	4517,3

Hukumatimiz tomonidan tashqi savdo geografiyasini diversifikatsiya qilish, yangi bozorlarga kirib borish, bu bozorlarda mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash borasida aniq chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2014 yilda Afg'oniston Islom Respublikasining Hayraton aholi punktidan Mozori Sharif shahrigacha bo'lgan temir yo'lining qurilishi, ushbu mamlakatga elektr energiyasi eksportining ko'paytirilishi, Osiyo mintaqasi davlatlariga paxta tolasini sotish hajmining ko'paytirilishi bularga misol bo'ladi.

Mamlakatimiz iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlash vazifasi 2014 yilda ham eksport hajmini o'stirish va diversifikatsiya qilish bo'yicha ishlarni davom ettirishni talab etdi. Mahsulot eksport qiluvchi korxonalarga beriladigan imtiyozlar doirasini kengaytirish, ularni takomillashtirish, raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bo'yicha loyihalarni amalga oshirish bunga zamin yaratadi.

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning "2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi" mavzusidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha O'quv qo'llanma. T.: "O'qituvchi" nashriyot – matbaa ijodiy uyi. 2012. 157-b.

Biroq shuni ta’kidlash zarurki, eksportniig YaIM ga nisbatining yuqoriligi mamlakat tashqi savdo rejimining liberalligidan darak bermaydi. Jahon tajribasining ko’rsatishicha, eksportning YaIM ga nisbati ko’proq tashqi savdo faoliyatining liberallik darajasiga emas, balki mamlakatning katta-kichikligi va tabiiy resurslar bilan ta’minlanganlik darajasiga bog’liq. Rivojlanayotgan mamlakatlarning aksariyatida (Hindiston, Braziliya va Xitoy kabi katta mamlakatlar bundan mustasno), jumladan, tashqi savdoga nisbatan kuchli proteksiya rejimi o’rnatilgan mamlakatlarda eksportning YaIMdagi ulushi 30% va undan ham ko’proqdir⁵.

Importning tovar tarkibida ham ijobiy o’zgarishlar yuz berdi. Mamlakatda ishlab chiqarilmaydigan, ammo korxonalarning ish faoliyatida zarur bo’lgan mahsulotlarninggina importi amalga oshirildi. Bunday mahsulotlarga mashina va uskunalar, rangli va qora metallar kiradi. Shu bilan birga oziq-ovqat mahsulotlarining importi o’sdi (1.2.3-jadval).

1.2.3 - jadval.

O’zbekiston Respublikasi importining tovar tarkibi (umumiy hajmiga nisbatan, % da)⁶

Tovarlar guruhi	Importning umumiy hajmidagi ulushi, %				
	2009	2010	2011	2012	2013
Oziq-ovqat	6,8	7	8,1	10,9	12,4
Kimyo mahsulotlari	12,5	13,6	15,0	14,3	13,3
Energetika mahsulotlari	2,1	2,5	4,3	6,0	8,1
Qora va rangli metallar	10,3	10,3	10,4	8,4	8,1
Mashina va uskunalar	46,0	43,3	40,3	44,0	41,3
Xizmatlar	11,1	10,4	9,1	4,7	5,3
Boshkalar	11,2	12,9	12,8	11,6	11,5
Jami	100,0	100	100	100	100

Etakchi tovarlar guruhlari hajmi - mashina va uskunalar importi 2009 yilga nisbatan 2013 yilda 4,7% ga kamaydi. Ammo mazkur guruh tovarlarining jami

⁵ Н Сиражиддинов, «Проблемы повышения эффективности внешней торговли», монография, УМЭД Ташкент, 2004.

⁶ Manba: O’zbekiston iqtisodiyoti. Axborot-tahliliy byulleten 2013. –T.: 2014. 23-bet

importdagi ulushi 41,3% gacha kamaydi. Kimyo mahsulotlari importi 0,8% ga; oziq-ovqatlar importi 5,6%, energetika mahsulotlari 6,0% gacha oshdi. Mos ravishda ularning jami importdagi ulushi 13,3% , 12,4% va 8,1% ni tashkil qildi. Qora va rangli metallar hamda xizmatlar ulushi esa kamayish tendentsiyasiga ega bo'ldi. Boshqa tovarlar guruhi bo'yicha import hajmi 0,3% ga ortdi. Bunday o'sish yog'och va yog'och mahsulotlari, to'qimachilik mahsulotlari, qurilish materiallari va ularning mahsulotlarini olib kirish ko'payganligi hisobidan amalga oshdi.

O'zbekiston mustaqil davlat sifatida ochiq iqtisodiyotni vujudga keltirish va tashqi iqtisodiy faoliyatlarni erkinlashtirish yuzasidan faol chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Uning asosida malakatlarning jahon xo'jalik aloqalarida, xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish tashkil qiladi. O'zbekiston ko'plab yaqin va uzoq chet mamlakatlar bilan tashqi savdo aloqalarini o'rnatgan. 1.2.4-jadval ma'lumotlari ko'rsatishicha, 2011-2014 yillarda uzoq xorijiy mamlakatlarga qaraganda, MDH mamlakatlariga to'g'ri keladigan tashqi savdo aylanmasi ulushi oshib borgan.

Bunda birinchi navbatda milliy ishlab chiqarish asta-sekin o'sib borayotganligi ko'rinadi. Buni eksportning importga nisbatan jadal o'sib borayotganligidan ham ko'rish mumkin. Natijada bu boradagi ijobiy xususiyatlardan biri - bu tashqi savdoda barqaror ijobiy saldoga erishilayotganligi bo'lmoqda.

1.2.4– jadval

O'zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari (mln. doll.)⁷

Ko'rsatkichlar	2011	2012	2013	2014
Tashqi savdo aylanmasi	6212,1	9500,1	21844,2	25537,4
MDH mamlakatlari	2297,8	3403,4	9424,6	11107,5
Boshqa mamlakatlar	3914,3	6096,7	12419,6	14429,9
Eksport	3264,7	5408,8	13044,5	15027,4
MDH mamlakatlari	1172,2	1722,6	5898,7	6719,9
Boshqa mamlakatlar	2092,5	3686,2	7145,8	8307,5
Import	2947,4	4091,3	8799,7	10510,0
MDH mamlakatlari	1125,6	1680,8	3525,9	4387,6
Boshqa mamlakatlar	1821,8	2410,5	5273,8	6122,4
Savdo balansi (qoldiq)	317,3	1317,5	4244,8	4517,4
MDH mamlakatlari	46,6	41,8	2372,8	2332,3
Boshqa mamlakatlar	270,7	1275,7	1872,0	2185,1
Tashqi savdo aylanmasi tarkibi, %	100,0	100,0	100,0	100,0
MDH mamlakatlari	37,0	35,8	43,1	43,5
Boshqa mamlakatlar	63,0	64,2	56,9	56,5

Importning asosiy qismi (70,5%) asosan 8 ta mamlakatga to'g'ri keldi: Rossiyaning importdagi ulushi 21,7%ni (2010 yil darajasiga nisbatan 2 marta), Janubiy Koreya -14,1% (2 baravar), Qozog'iston -10,4% (3 baravar), Xitoy – 12,3% (3 baravar), Ukraina - 4,6% (150,6%), Germaniya – 4,9% (97%), Turkiya -2,6% (103%), AKSh – 1,7% (26,2%),.

Buyuk Britaniya, Eron, Afg'oniston, Rossiya, Tojikiston, kabi mamlakatlar bilan savdo aylanmasida ijobiy natijalarga; Janubiy Koreya, Germaniya, Xitoy, AQSh bilan esa, aksincha salbiy ko'rsatkichlarga erishildi.

Dengizga bevosita chiqish imkoniyatining yo'qligi va tegishli iqtisodiy siyosat yoki islohot o'rtasida o'zaro aloqa yoki hatto, o'zaro bog'liqlik bor deb taxmin qilinsa, unda dengizga bevosita chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan

⁷ O'zbekiston iqtisodiyoti. Axborot-tahliliy byulleten 2014. –T.: 2015. 22-bet

O'zbekiston uchun o'z tashqi savdosi strukturasi va yo'nalishlarini, asosiy ta'minotchi va iste'molchilarini qayta aniqlab olish muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, qiyosiy afzalliklarni aniqlab olish yoki eksport tarmoqlarini rivojlantirish uchun tegishli sarmoyaviy mablag'larni jalb qilish faqat muayyan shart-sharoitlar mavjudligida mumkindir. Mazkur sharoitlar esa asosiy bozorlardan uzoqda joylashgan va dengizga bevosita chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan, hamda dengizga oshib boruvchi ishonchli tranzit marshrutlariga chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan mamlakatda doim ham mavjud bo'lavermaydi. Dunyoning bir qismida muvaffaqiyatli sanalgan eksportga yo'naltirilgan rivojlanish strategiyasi hamma vaqt ham jahon bozorlaridan yiroqda bo'lgan mamlakatda rivojlanishni kafolatlamaydi.

2013 yilda asosiy xom ashyo tovarlarining eksportning umumiy hajmidagi ulushi 64% tashkil etdi. 2010 yil bilan solishtirganda, mamlakat eksportining umumiy hajmida xom ashyo tovarlarining ulushi 4% pasaygan. Oxirgi besh yil davomida xom ashyo bo'lmagan mahsulotlar tovar eksporti qariyb 76% oshdi. Shunday qilib, quyidagi xulosalarga kelish mumkin: birinchidan, mamlakat eksportining umumiy qiymat hajmida xom ashyo tovarlarining ulushi an'anadagidek yuqoriligicha saqlanib kelmoqda, 2000 yildan boshlab xom ashyo tovarlariga jahon narxlari yuqori darajada bo'lganiga qaramay, ushbu ulush 4% pasaydi; ikkinchidan, jahon narxlarining xom ashyo eksportining qiymat hajmi o'sishidan ortiq oshishi ko'rib chiqilayotgan davr mobaynida xom ashyo tovarlar eksportining jismoniy o'sishi yo'qligini bildirishi mumkin.

O'zbekistondan eksport qilinadigan asosiy xom ashyo tovarlari jahon narxlarining o'sishidan tashqari milliy valyuta devalvatsiyasi va MDH davlatlari iqtisodining iqtisodiy o'sishi kabi boshqa omillar ham eksport o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Bu omillar O'zbekiston eksportining noxom ashyo qismi o'sishining yuqori darajasini ta'minladi.

2013 yilda noxomashyo (jumladan, xizmatlar) eksportining ulushi mamlakat eksporti umumiy hajmining qariyb 36% ni tashkil etdi. 2013 yilda noxom ashyo eksport strukturasi tovar guruhlari bo'yicha taqsimlanishi quyidagicha bo'ldi: to'qimachilik mahsuloti, kimyo mahsulot, oziq-ovqat

mahsuloti, transport vositalari (asosan engil avtomobillar), jihozlar va boshqa sanoat mahsuloti hamda norezidentlarga ko'rsatilgan xizmatlar. Shuningdek, ko'rilayotgan davr mobaynida valyuta nominal kursining olti barobardan ko'proq devalvatsiyasi sodir bo'ldi, noxom ashyo eksport qiymatining hajmi esa 1,5 barobar o'sdi. Sanoat ishlab chiqarishning o'sishi ushbu davrda taxminan 35% tashkil etdi.

Ba'zi mamlakatlar va chet el iqtisodchilarining fikriga ko'ra, eksportni mo'ljal qilib tashqi savdoni rivojlantirish noxom ashyo eksport ulushini oshirishga kalit bo'lishi mumkin. O'zbekiston ko'p afzalliklarga ega ekanligi umuman tan olingan, ularning ba'zilari quyidagicha: mineral xom ashyo ko'p turlarining boy sanoatbop qo'ri; ko'pgina qishloq xo'jalik o'simliklarini etishtirish uchun qulay, shuningdek, issiqlik va elektr energiyasini tejash imkonini beruvchi tabiiy iqlimiy sharoit; turizm va tadbirkorlikning turdosh xillarini rivojlantirish imkonini yaratuvchi butun olamga dong'i ketgan boy madaniy va tarixiy meros; yuqori malaka bilan birga nisbatan arzon ishchi kuchi; salmoqli ilmiy salohiyat va amaliy tadqiqotlarning yuqori darajasi; rivojlangan infratuzilma va boshqalar.

Biroq, mamlakatning solishtirma afzalliklarini baholash kompleks reyting usuli qo'llanishini talab etadi. Oddiyroq shaklda solishtirma afzalliklar ishlab chiqarish xarajatlarining nisbati yoki shunday yoki o'xshash tovarlarning jahon bozoridagi narxlari nisbati bo'yicha chamalanishi mumkin. Standart usul hamda mualliflar o'tkazgach ekspert chamalash asosida O'zbekistonning raqobarbardoshlik darajasi (xarajatlar bo'yicha, mahsulot sifati omili hisobga olinmagan holda) bo'yicha solishtirma afzalliklari eksportning tovar guruhlari bo'yicha shartli ravishda raqobatbardosh, raqobatbardoshga yaqin va hozirgi paytda raqobatbardosh bo'lmagan tovarlar guruhlari tasniflash mumkin⁸.

Shu bilan birga, raqobat muhitini yaratish mamlakat eksport imkoniyatlarini o'stirish va yanada rivojlantirish uchun eng muhim shart hisoblanadi. Bir qator

⁸ Э.Трушин, В.Прибиткова, Э.Трушин. Сравнительные преимущества Узбекистана в международной торговле. //Экономический вестник Узбекистана, №3, 2000.

mamlakatlar va chet el iqtisodchilarining fikriga ko'ra, mamlakat ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligini oshirish uchun quyidagilar shart:

- xo'jalik faoliyatining barcha sub'ektlari uchun teppa-teng sharoitlarni yaratish, ya'ni har qanday imtiyozlar barcha tarmoqlarga taalluqli bo'lishi shart;
- resurslarning mobilligini oshirish, eng avvalo bank tizimi samaradorligini oshirish orqali tovarli sarmoyani erkin o'tishini ta'minlash, shuningdek, tovar-xom-ashyo resurslari bozorini erkinlashtirish va ma'muriy boshqarishdan voz kechish va xom-ashyo tovarlarini sanoat ishlab chiqarishi va eksport uchun taqsimlash;
- mahsulotlar importiga chegaralangan tarzda yo'l qo'yilishi bilan birga texnologik zanjir bo'ylab narxlarning oshishiga olib kelayotgan yuqori narxlarni yakka tarzda saqlab turish amaliyoti saqlanib kelayotgan kontsernlar, assotsiatsiyalar, xoldinglar va milliy kompaniyalar tizimini monopoliyadan chiqarish;
- soliq tizimini va uni ma'muriylashtirishni takomillashtirish;
- tashqi savdoni erkinlashtirish.

Noxom ashyo, ayniqsa qayta ishlash sohalarining eksportini rivojlantirish xorijiy mamlakatlar bozorlariga chiqish imkoniyatlariga ham yuqori darajada bog'liq. Xom ashyo eksporti amalda⁹ xorijiy bozorlarga chiqishda to'siqlarga uchramagan bir sharoitda noxom ashyo eksporti xorijiy mamlakatlarda ko'pincha tarif va notarif to'siqlarga duch keladi.

O'zbek tovarlarini jahon bozoriga kirib borishida duch kelinayotgan ayrim to'siqlar eksportning kengayishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, O'zbekistan eksportini tartibga solish Yevropa Ittifoqi bilan to'qimachilik mahsulotlari va kiyim-kechak bilan savdo qilish masalalari 1993 yilda imzolangan va 2004 yilgacha uzaytirilgan ikki tomonlama bitim asosida olib boriladi. Shuning uchun ham O'zbekistondan EIga paxta mahsulotlarini olib chiqishda litsenziyalash talab etiladi, bu esa, mazkur mahsulotlarni eksportini amalga oshirishda qiyinchiliklar tug'diradi.

Umuman olganda 2005 yilda tashqi savdo rivojlanishida ijobiy tendentsiyalar davom etdi. Eksport va import tovarlari tarkibida sifat jihatdan o'zgarishlar yuz berdi. Kushilgan qiymati yukori bulgan maxsulotlarning eksportini o'sish sur'atlari

⁹ Transport cheklashlaridan tashqari

kuzatildi; import tarkibini yanada takomillashtirish. MDX, mamlakatlari bilan savdo aloqalari yaxshilandi. Nafakat xorijiy mamlakatlar, balki, MDX, mamlakatlari bilan xam savdo aylanmasida ijobiy qoldiq qayd etilmoqda.

Tashqi savdoning 2006 yilda rivojlanish istiqbollari ijobiy bo'lishi kutilmoqda. Bunga respublikada JSTga a'zo bo'lish uchun tayyorgarlik ishlari bo'yicha belgilangan tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish, savdo rejimini yaxshilash borasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar ta'sir ko'rsatadi. Eksportning o'sishiga respublikada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga nisbatan jahon bozoridagi narx kon'yunkturasining ijobiy o'zgarishi ham yordam beradi.

Eksportning geografik yunalishlarini shartli ravishda quyidagicha taqsimlash mumkin: uzoq xorij va MDH mamlakatlariga eksport. O'z navbatida uzoq xorij mamlakatlariga eksportni quyidagi uch yo'nalishga bo'lish mumkin:

Birinchisi - g'arbiy yo'nalish, bu Yevropa Ittifoqi mamlakatlari yo'nalishidagi eksport, buning ulushiga uzoq xorij mamlakatlariga eksportning 25,6% va respublika yalpi eksportining 17,8% to'g'ri keladi.

Ushbu bozor yuqori to'lov qobiliyatini talab qilishi bilan ajralib turadi, biroq, ushbu mintaqa mamlakatlarining o'zlari ham rivojlangan turli tovarlar va xizmatlar ishab chiqarish tizimiga ega, buning ustiga, bir qator hollarda texnologiya jihatidan jihozlanish ma'nosida ham ishlab chiqarish vositalarini, ham ommaviy iste'mol tovarlarini ishlab chiqarishda yetakchi va moda yaratuvchi hisoblanadilar. Mahsulotning sifat ko'rsatgichlariga qo'yilgan yuqori talablar, iste'molchilar talabini mo'ljal qilib olish, muayyan bozordagi modaga ergashish narx-navo ko'rsatgichlari bilan bir qatorda muvaffaqiyatning muhim omillari hisoblanadi.

Ishchi kuchi narxidagi yaqqol raqobat afzalliklari bor bo'lgani bilan mamlakat ishlab chiqaruvchilari bu erda muqarrar ravishda quyidagi muammolarga va mushkul vaziyatlarga duch keladilar:

- Dengiz bandorgohlariga to'g'ri chiqish yo'llari yo'qligi tufayli transport xarajatlarining ulushi yuqoriligi;
- Yevropa mamlakatlari o'rnatgan yuqori texnik talablar (sifat talablari, mahsulotni sertifikatlash, markirovka, tovarlarni o'rash, fitosanitariya choralari,

bozorga chiqish tartib-qoidalarining murakkabligi, mayda ulgurji iste'molchilar bilan bevosita aloqalarning yo'qligi).

G'arb yo'nalishidagi eksportning shakllangan strukturasi shundan kelib chiqadi. Aksariyat hajmda bu xom ashyo, jumladan paxta tolasi, yigirilgan ip va gazlama, rangli metallar va ulardan yasalgan oddiy mahsulot. Tayyor mahsulotning solishtirma salmog'i yuqori emas, guruhlar bo'yicha u atigi foizlik o'ntalik va yuztalik ulushlari bilan o'lchanadi. Aksariyat bu yangi va ishlov berilgan meva va sabzavotlar, kimyo mahsuloti, asosan xom ashyo va boshlang'ich shakldagi plastmassa.

Ikkinchi yo'nalish - sharqiy, jumaldan Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlariga, aynan Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Hindiston, Vetnam, Malayziya, Singapur, bularga mamlakat uzoq horij eksportining 10% va respublika butun eksportining 6,8% to'g'ri keladi (ilovaga qaralsin).

Ushbu mamlakatlar guruhi jadal rivojlanayotgan iqtisod hisoblanadi, ular tovarlar jahon bozorida tegishli o'rin egallashga intilish bilan ajralib turadi. Mamlakatlarning savdo yo'llari kesishuvida geografik joylashuvi, ularda yashaydigan aholi soni ko'pligi tufayli tovarlarga potentsial yuqori talab, ishchi kuchining arzonligi va shu asosda chet el investitsiyalarini jalb qilib yangi ishlab chiqarishlarni rivojlantirish ularning raqobat afzalliklari deb hisoblanadi.

Xom ashyo va materiallarni bu erga eksport qilish eng istiqbolli hisoblanadi, statistika ham hozirgi paytda aynan shuni qayd etadi. g'arbiy yo'nalishga qaraganda sharqiy yo'nalishdagi eksportning strukturasi ko'proq rang-barang. Bu paxta tolasi, ipak, yigirilgan ip, gazlama va boshqa to'qimachilik mahsuloti, texnik moylar, kimyoviy iplar va tolalar, mashina va jihozlarning ayrim turlari.

Bu yo'nalishda savdo munosabatlari va eksport ko'proq rang-barang bo'lishi mumkin edi. Respublika korxonalari ushbu mamlakatlar mahsuloti bilan tovarlarning narx, sifat ko'rsatkichlari bo'yicha raqobatlashishi mumkin edi, biroq tovarning narxidagi transport komponentining yuqoriligi u erga olib borilgan tovarni amalda raqobatga chidamaydigan qiladi. Bundan tashqari, agar respublika eksportchilaridan xom ashyo mahsuloti va materiallarni ana shu

mamlakatlardagi sheriklar sotib olayotgan bo'lsalar, bu holda respublika korxonalarida mahsulotlarning juda xilma-xil turlarini bozorga o'gkazish ko'nikmalari hali etarli darajada emas. Tildagi to'siqlar, mentalitet, bozorga kirishning qonuniy-huquqiy jihatlarini bilmaslik muayyan qiyinchiliklarni tug'diradi.

Uchinchisi - janubiy yo'nalish, shu jumladan Yaqin va O'rta Sharq, boz ustiga O'zbekiston eksportining eng ko'p solishtirma hajmi quyidagi mamlakatlar guruhiga to'g'ri keladi: Eron, Isroil, Turkiya, Afg'oniston, Birlashgan Arab Amirliklari, Saudiya Arabistoni, Misr - uzoq chet el mamlakatlariga eksportning 21,6%ga va respublika butun eksportining 16,1%ga to'g'ri keladi (ilovaga qaralsin).

Janubiy yo'nalish respublikaning turli xil tovarlarida bir muncha keng tus olgan. Ana shu mamlakatlarga xom ashyo va materiallar bilan bir qatorda yarim tayyor mahsulotlar va tayyor tovarlar ham etkazib berilmoqda. Bular orasida paxta tolasi, kalava ip va gazlamalar, boshqa to'qimachilik mahsulotlari, qora va rangli metallar (mis, rux va ulardan tayyorlangan buyumlar), oziq-ovqat mahsulotlari, shu jumladan don mahsulotlari, qurilish materiallari, tsement, ma'danli va kimyoviy mahsulotlar, shu jumladan kimyoviy o'g'itlar, kimyoviy ip va tolalar, neft va gazdan qayta ishlangan mahsulotlar bor.

Afg'oniston bozori O'zbekiston tovarlari uchun keng istiqbollarga ega. Biroq ana shu bozorda O'zbekiston tovarlarining aylanishi bir qator obyektiv omillar tufayli, shu jumladan samarali transport kommunikatsiyalarining, nisbatan rivojlangan bank tizimining yo'qligi va boshqa omillar sababli to'xtab qolmoqda.

Eron orqali janubiy bandargohlarga ochiladigan yo'l janubiy mamlakatlarga, shuningdek, sharqiy yo'nalishdagi mamlakatlarga va Janubi-Sharqiy Osiyo mamalakatlariga eksport tuzilmasini tubdan o'zgartirib yuborishi, Osiyo xalqaro moliya muassasalarining investitsiya salohiyatini, BAA, Saudiya Arabistonining moliyaviy resurslarini, Isroil texnologiyalarini, Xitoy, Turkiya va boshqa mamlakatlarning sanoat mahsulotlarini yana ham to'liqrok ochishga xizmat qilishi mumkin.

O'zbekiston ishlab chiqaruvchilarining eksportini to'xtatib turuvchi omillar orasida JSTga a'zo bo'lmagan mamlakatlarda bozorga kirib borishning tartibga soluvchi murakkab mexanizmlari mavjudligini ta'kidlab o'tmay bo'lmaydi, masalan Eronda tartibga solish ishlariga asosan tariflar bilan emas, aksincha banklarning ruxsat berish tizimi va moliyalashning foiz stavkalari bilan erishiladi.

Eksportga ta'sir o'gkazuvchi omillar orasida mamlakatlarning o'z bozorlarini himoya qilishga va o'z ishlab chiqaruvchilarini qo'llab-quvvatlashga bo'lgan intilishlarini, shuningdek, amaldagi tariflarning anchagina yuqori darajada ekanini aytib o'tmay bo'lmaydi. Masalan, Hindistonda amaldagi tariflarning arifmetik o'rtacha stavkasi 34,9%ni, Misrda 26,8%ni, Vetnamda-18,2%ni, Koreyada -12%ni tashkil etadi.

Eksportning geografik yo'nalishini tahlil etish shuni ko'rsatmoqdaki, MDH mamlakatlariga mamlakat eksport xajmining 31,5%, shu jumladan Rossiyaga Ukraina, qozog'iston, Tojikiston, Turkmaniston, Ozarbayjon, Belorusga 95%dan ko'prog'i to'g'ri keladi.

Respublika eksportining butun nomenklaturasini amalda o'z ichiga olgan mahsulot etkazib berishning xilma-xil tuzilmasi ham eksportning bu yo'nalishdagi o'ziga xosligidir. Bunda ana shu mamlakatlarga xom ashyo va materiallar, qishloq xo'jalik mahsulotlari bilan bir katorda respublika korxonalarining energiya tashuvchi va ulardan qayta ishlangan mahsulotlar, plastmassalar va ulardan yasalgan buyumlar, avtomobillar, avialaynerlar, qishloq xo'jalik texnikasi, elektr mashinalar va uskunalari, kabel-o'tkazgich texnikasi va boshqa ko'plab sanoat tovarlari singari eksport mahsulotlari katta hajmda etkazib berilmoqda. Yalpi talab qilinadigan tovarlar, shu jumladan yangi uzilgan va qayta ishlangan mevalar, sabzavotlar, yong'oqlar, boshqa oziq-ovqat mahsulotlari, to'qimachilik va trikotaj kiyim-kechaklar, elektrotexnika, uzoq vaqt foydalaniladigan boshqa turli xil tovarlar hamda kundalik ehtiyoj tovarlari ham eksportda keng o'rin egallagan.

Bunga texnologiya jihatidan moslik, sifat yuzasidan yaqin talablar, ishlab chiqarish kooperatsiyasi va tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar bo'iicha korxonalar o'rtasidagi hamkorlik, ko'p yillik savdo va sherikchilik aloqalari, yo'lga qo'yib

bo'lingan marshrutlar va tovarlarni etkazib berish sxemalari, transport-ekspeditorlikning, bank xizmatlarining rivojlangan sxemasi ko'maklashmoqda.

Raqobatchilik sharoitlari MDH mamlakatlari bozorlarining tovarlariga nisbatan ham talablarni oshirmoqda. Hozirga paytda MDH mamlakatlari o'rtasidagi tashqi savdo operatsiyalari erkin savdo rejimida amalga oshirilmoqda, bunda MDH mamlakatlaridan keladigan va ularga jo'natiladigan tovarlarga nisbatan tarif siyosati qo'llanilmayapti.

O'zimizdagi ishlab chiqaruvchilarning tovarlari chet ellarda ishlab chiqarilgan shunday tovarlar bilan qattiq raqobatga duch kelmoqda, chunki bunday tovarlar ko'pgina hollarda sifati, qadoqlanishi, dizayni, markirovkasi, uzluksiz etkazib berilishi bilan anchagina raqobatbardoshdir. Mamlakat markasini saqlab turish bilan bir qatorda tovarning yangiligigina emas, shu bilan birga tovarni bozorga chiqarish bo'yicha olib boriladigan samarali marketing ishi va tovarning reklamasi muhim bo'lib qolmoqda.

Temir yo'llar orqali tashishdagi nisbatan yuqori tariflar, shuningdek, tranzitning uchinchi mamlakatlar orqali zarurligi o'zimizda ishlab chiqarilgan tovarlarni Rossiya, Ukraina, Ozarbayjon, Belarusga etkazib berishda raqobatdagi juda katta ustunliklarni kamaytirishga qo'shimcha omil bo'lib xizmat qilmoqda.

1.3. Eksport faoliyatini rivojlantirishning institutsional omillari

Rivojlangan va samarador institutsional asos bo'la turmay eksport faoliyatini rivojlantirish mumkin emas. Eksportni rag'batlantirish uchun mavjud me'yoriy-huquqiy asos mavjud holda uni amalga oshirish uchun samarador mexanizmlar mavjud bo'lmasligi mumkin. Bunga yana ko'p hollarda eksportni siljitish bilan shug'ullanadigan yoki eksport faoliyati bilan bog'liq davlat va nodavlat organ yoki institutlarning nomunosib ishlashi qo'shiladi.

Eksportni rag'batlantirishning me'yoriy-qonuniy bazasini, jumladan eksportni bojxona soliq usullari bilan boshqarishga, mamlakat ichida va uning tashqarisida transport va tranzit masalalari bo'yicha takomillashtirishga tegishli takliflar tayyorlash, chet el mamlakatlari bozorlarida turli tovarlar sohasida zurur

axborotlar bilan ta'minlash, maslahat (konsalting) xizmatlarini ko'rsatish, eksport tovarlarni chet el mamlakatlari bozorlarida reklama qilish, mamlakat va xalqaro ko'rgazmalarda qatnashish va eksportchi va importchilarni qiziqtiradigan boshqa sohalar faoliyat doirasiga kiradigan. Biroq ham eksportning o'sishi ham mamlakatda eksport faoliyatining rivojlanishi ularning zimmasiga yuklangan vazifalar naqadar muvaffakiyatli bajarilayotganiga bog'liq.

O'zbekistonning amaldagi huquqiy bazasida ishlab chiqarish va eksportni rag'batlantirish uchun bir qator qulay sharoitlar, jumladan soliq, bojxona va boshqa imtiyozlar mavjud. Ushbu sharoitlar barcha korxonalar, jumladan chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarga tegishli. Biroq, mavjud sharoitlarga qaramay, chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar ko'proq e'tiborni ichki bozorni o'zlashtirishga beradilar. quyida keltirilgan diagrammada ko'rsatilgandek, 2004 yilda chet el kapitali ishtirokidagi korxonalar O'zbekistondan eksport qilishga qaraganda ko'proq import qilishgan.

Shuning bilan birga hozirgi paytda doirasida ChEIKni mamlakatning eksport salohiyatini oshirish sohasiga jalb qilish rag'batlantiriladigan dastur yoki strategiya mavjud emasligini ta'kidlash lozim.

Eksportchilarni xorijiy bozorlar haqidagi axborot bilan ta'minlash eksport samaradorligi oshirishning eng muhim omili hisoblanadi. O'zbekistonlik potentsial eksportchilar ko'p hollarda chet el mamlakatlari bozorlarida muayyan tovarlarga tegishli axborot olish va kompaniyaning xorijiy bozorlarga chiqishni tashkil etishga doir maslahatlar olish zaruratiga duch keladilar. Eksportchilar uchun bunday ma'lumotlarni olish oson emas va sezilarli xarajatlar bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga muvofiq¹⁰ Agentlik qoshida Tashqi iqtisodiy faoliyatni axborot bilan ta'minlash va tashqi bozorlarning marketing tadqiqoti jamg'armasini tashkil qilish nazarda tutilgan. Garchi jamg'armani mablag' bilan ta'minlash uchun turli manbalar, jumladan

10 O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002.23.10. dagi №368 «O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligi faoliyatini tashkillashtirish to'g'risida» Qarori.

eksport va import operatsiyalarni ekspertizasi, shuningdek, tovar kelib chiqishi sertifikatini tasdiqlash uchun yig'im va to'lovlar belgilangan bo'lsa-da. TIF sohasidagi axborot-tahliliy axborotni xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga berish, TIF ishtirokchilariga maslahat yordami ko'rsatish pulli asosda amalga oshiriladi, shu munosabat bilan xo'jalik yurituvchi sub'ektlar, ayniqsa kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun bunday xizmatdan foydalanish imkoniyati cheklangan. Ayni paytda, TIFda bozor obzorlari bo'yicha zarur materiallar tayyorlash bilan shug'ullanadigan xodimlar soni cheklangan, aniqrog'i, 5-6 kishi ekanligini inobatga olish lozim. Savdoda sherik mamlakatlar va jahon bozorida tovarlar keng ko'lami hisobga olinsa, xodimlarning bu soni eksportchilarni samarali ravishda va vaqtida zarur materiallar bilan ta'minlash uchun etarli emasligi ayon bo'ladi.

Respublikada TIF bo'yicha zarur axborot etkazib berish xizmatini ko'rsatadigan boshqa tashkilotlar ham bor, biroq ularning axborotlarining to'liqligi va qamrovi turli darajada. Ko'p kompaniyalar Toshkent shahrida joylashgan, bu erda axborot xizmatining sifati mamlakatning boshqa erlariga qaraganda ancha yaxshi. "O'zxorijsavdomarkaz" («Uzinkomtsentr») savdoni siljitish agentligi bunday xizmatlar ta'minotchilarining biridir. Uning vazifasi mamlakat eksport salohiyatini tashqi bozorlarda targ'ib qilish bo'lib u ayrim sohalar va mamlakatlar bo'yicha bozor tadqiqotlarni amalga oshiradi. Biroq, xususiy tadbirkorlar va eksportchilarning so'roviga ko'ra "O'zxorijsavdomarkaz"ning savdoni siljitish instituti sifatida, ayniqsa mahalliy (mintaqaviy) darajada etarli faolligi kuzatilmayapti.

Uyushma (assotsiatsiya), xolding kompaniyalari va boshqalar kabi davlatning ulush ishtirokidagi turli tashkilotlar ham tashqi bozorlar, ulardagi kon'yunktura, ularga kirib borish sharoitlari to'g'risidagi axborot bazasini shakllantirish muhim vazifasini amlaga oshiradilar. Biroq, bunday axborotdan foydalanish imkoniyati faqat asosan davlat markazlashtirilgan eksportini amalga oshiradigan tor doira eksportchilarda bor. Shuning bilan birga, ichki bozorda nodavlat tijorat axborot ta'minotchilarning faoliyati nihoyatda cheklangan.

Samarador axborot xizmatlar rivojlanishini cheklayotgan asosiy omillar quyidagilar:

- Chet el tijorat axborot to'g'risidagi yo'lga qo'yilgan tarmoqning yo'qligi;
- Marketing maslahat sohasida bozor infratuzilmasining rivojlanmaganligi;
- TIF bilan mashg'ul davlat tashkilotlari-salohiyat darajasining etarli emasligi.

Bu omillar mamlakat viloyatlarida joylashgan potentsial eksportchilarga yanada kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Davlat va nodavlat tijorat tashkilotlardan kerakli axborotni olish bilan bog'liq qiyinchiliklardan tashqari eksportchi korxonalar tomonidan yuzaga kelgan yana bir muammoni ta'kidlash lozim. Mamlakatning ko'p korxonalari xalqaro biznesni samarali amalga oshirish uchun ularga axborotning qanday turlari kerakligini o'zlari ham bilmaydi, ularning aksariyati uchun, moliyaviy imkoniyatlari tufayli, tijorat axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatlari nihoyatda cheklanganligi hakida gapirmaasa ham bo'ladi. Internetdan foydalanish ham TIFda nisbatan rivojlanmagan soha ekanligini hisobga olsak tadbirkorlar undan keng foydalanishlari shart.

Ayni paytda, eksport salohiyati rivojlangan ayrim janubi-sharqiy mamlakatlar, jumladan Malayziya, davlat institutlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, u erda davlat byudjetidan moliyalashtiriladagan asosiy vazifasi eksportchilar va xorijiy importchilarni zarur axborot bilan bepul ta'minlash va bepul maslahat xizmati ko'rsatishdan iborat davlat institutlari faoliyat yuritadi. Shu kabi choralarni mamlakatimizda qo'llash mamlakat eksportchilariga o'z tovarlarining bozori va ularning tashqi bozordagi salohiyati haqida ko'proq bilib olish imkoniyatini berar edi.

Mamlakat viloyatlarida noxom ashyo eksportini asosan kichik tadbirkorlik sub'ektlari amalga oshiradi, 2004 yil respublika eksportining umumiy hajmida ularning solishtirma salmog'i atigi taxminan 6% tashkil etdi. Sanoat tovarlar ishlab chiqilishining o'sishiga qaramay, noxom ashyo tovarlarning eksportning umumiy hajmidagi solishtirma salmog'i anchaki bo'lib qolmoqda.

Joylardagi hokimiyat organlarining kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatiga muttasil aralashuvi va joylardagi hokimiyat organlari tomonidan amalga oshirilishi lozim bo'lgan muayyan obyektlarni moliyalash uchun mablag' ajratish

talablari nafaqat o'z mahsulotini eksport qilishda, balki korxonaning normal faoliyatini ta'minlashda sezilarli qiyinchiliklar tug'diradi. Ushbu muammo poytaxtda ma'lum darajada yumshatiladi, biroq mamlakat viloyatlarida xo'jalik faoliyati sub'ektlari joylardagi hokimiyat organlariga yuklangan ijtimoiy va boshqa majburiyatlarni qo'shimcha tarzda zimmalariga olishga majbur.

Mamlakatdagi potentsial eksportchilarning xalqaro ko'rgazmalardagi ishtiroki avvalo eksportchilarning shunday tadbir o'tkazilishidan xabardorligiga bevosiga bog'liq. Bu esa yana eksportchilarni o'z vaqtidagi axborot bilan ta'minlash jihatlariga daxldor.

Yangi industrial mamlakatlarda, shu qatorda Malayziyada, MATRADE korporatsiyasi (Malayziya Tashqi savdo va sanoat vazirligi qoshidagi savdoni siljitish bo'yicha Malayziya korporatsiyasi) ishtirokchilarga ham mamlakat ichidagi ham xorijiy davlatlardagi ko'rgazmalarda katnashish harajatlari uchun mablag' ajratadi. Hozirga paytda respublikada bunday mexanizm mavjud emas, mavjud davlat institutlari, jumladan TIAA, SSP va eksport bilan bog'liq organlarlar bunday faoliyat bilan shug'ullanmaydilar chunki ularda bunday tadbirlarni amalga oshirish uchun mablag' etarli emas.

Internet xizmati provayderlarining asosiy qismi katta shaharlarda joylashganini hisobga olsak, Internet xizmatlari viloyatlarda hali keng qo'llanilmaydi. Bundan tashqari, xo'jalik faoliyati sub'ektlarining ko'pchiliga, jumladan KXT, Internetda ishlash ko'nikmalariga ega emas, bu esa korxonalarning elektron savdo eksport imkoniyatlarini yanada cheklaydi. Shuni ham tan olish kerakki, elektron tijorat nafaqat eksport sohasida, balki butun mamlakat ichidagi savdoda ham rivoj topmagan. Biroq, shunga qaramay, axborot-kommunikatsiya texnologiyalar (AKT) va Internetni rivojlantirish tegishli qonunlarda, hukumatning bir qator karorlarida hamda O'zbekistonda AKTni rivojlantirish strategiyasida nazarda tutilgan.

Elektron tijorat rivojlanishi yo'lidagi to'siqlar transport infratuzilmasi, dengizlarga chiqish yo'qligi, turli bojxona talablari va tashqi savdoni tartibga solishning boshqa jihatlariga ham tegishli.

Chet eldagi iste'molchilar yoki sotib oluvchi kompaniyalarga O'zbekiston tovarlari haqidagi ma'lumotni etkazish eksportni rag'batlantirish muhim vositasi hisoblanadi. Reklama samaradorligida shubha yo'q, biroq, xususiy suhbatlar ko'rsatishicha, mamlakat eksportchilarida xorijiy mamlakatlarda reklama qilish uchun xarajatlarga etarli mablag' yo'q.

Yangi industrial mamlakatlarda, shu qatorda Malayziyada, MATRADE korporatsiyasi kompaniya xorijiy bozorga chiqmoqchi bo'lganida chet el mamlakatlarida reklamaga boshlang'ich xarajatlar uchun grantlar ajratadi. Respublikada mavjud davlat institutlarida eksportni bunday rag'batlantirish mexanizmi yo'q.

Aytilgandan tashqari, O'zbekiston elchixonalari xodimlari, xususan iqtisodiy masalalar bo'yicha maslahatchilarning eksportchilarni yoki O'zbekiston tovarlarining xorijiy importchilarni rag'batlantirish jarayonidagi ishtirokini alohida ta'kidlash lozim. Mo'ljalga ko'ra, davlat muassasalari axborotni qiziqqan mahalliy eksportchilar orasida tarqatishi maqsadida elchixonalarning iqtisodchi xodimlari bunday muassasalarni eng muhim axborot bilan ta'minlashlari kerak. Shu kabi, elchixonalarning iqtisodiy maslahatchilari respublikadan eksport qilish mumkin bo'lgan tovarlarga xorijiy mamlakatlardagi ehtimol talabni keyinchalik savdo siljitish bilan shug'ullanadigan xorijiy davlat va nodavlat tashkilotlarni xabardor qilish maqsadida o'rganishlari lozim.

Tashqi iqtisodiy aloqalar agentligining ma'lumotiga ko'ra, 2005 yil 1 apreliga davr chet elda 422 savdo uyi ochilgan. Jumladan 13 «O'zDEUavto Ko» QKga tegishli, 1 «Samkochavto» QKga tegishli, 30 dan ortig'i «O'zbekengilsanoat» DAK korxonalariga tegishli, 20 dan ortig'i «O'zmevasabzovotuzumsanoat-xolding» kompaniyasi korxonalariga tegishli va boshqalar. 2005 yil 1 apreliga qadar respublika korxonalari chet elda savdo uylari tashkil qilishga 13,03 mln. dollar investitsiya qilishgan, ushbu investitsiya qo'yilmalarining geografiyasi quyidagicha: barcha MHD davlatlari, Latviya, Litva, Afg'oniston, Turkiya, Janubiy Koreya, AQSh.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra ishlab chiqaruvchi korxonalarga o'z mahsulotlarini o'z mablag'lari hisobiga ochgan savdo uylari orqali eksport qilish ruxsat etilgan⁶². Ushbu shart amalda faqat katta korxonalar uchun qo'l kelishi mumkin, mayda xo'jalik yurituvchi sub'ektlarga savdo uylarini barpo etib ularning xizmatidan foydalanish imkonini bermaydi, chunki ishlab chiqarish hajmi katta bo'lmaganda har bir sub'ekt tomonidan chet elda savdo uyG'savdo vakolatxonalarga ega bo'lish iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq emas.

Yuqorida aytilganlar munosabati bilan, O'zbekiston Respublikasi Savdo-sanoat palatasi (SSP)ga a'zo xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni konsignatsiya asosida Palataning savdo-investitsiya uylari adresiga ta'minotni amalga oshirish huquqi bilan jalb etib o'z savdo uylarini barpo etish tashabbusi bilan chiqdi. Ushbu huquq, garchi Palataga a'zo kichik va xususiy korxonalarga o'z mahsulotini Palataning chet eldagi savdo-investitsiya uylari orqali eksport qilish imkonini bersa-da, umuman olganda konsignatsiya tovariga mulkiy egalik huquqi, chet eldagi savdo uylarni mablag' bilan ta'minlash va saqlash va foydani taqsimlash, saqlash uchun taraflarning javobgarligi kabi va boshqa bir qator huquqiy va moliyaviy xarakterdagi masalalarni hal qilmaydi. Shunga qaramay, ushbu sxema SSPsidan eksport bitimning kafili sifatida foydalanish imkonini beradi, bu esa ko'p korxonalarga chet elga eksport taminoti bo'yicha bo'nak to'lovi shartidan holi bo'lish imkoniyatini beradi. Bu potentsial ravishda O'zbekiston mahsuloti importchilarining bazasini kengaytirish, shuningdek, tegishli eksport infratuzilmasini yaratish imkoniyatini beradi.

Ayni paytda, bir qator huquqiy va moliyaviy xarakterga ega masalalar ustida ishlash kerak. Xususan, konsignatsiya tovariga mulkly egalik huquqi, chet eldagi savdo uylarni mablag' bilan ta'minlash va tutish va foydani taqsimlash, saqlash uchun taraflarning javobgarligi, sotishdan keyingi xizmat, sifat kabi va boshqalar. Shuning uchun birinchi bosqichda SPP doirasida chet el savdo vakolatxonalarni O'zbekiston mahsulotini xalqaro bozorda marketing qilishning boshlang'ich bosqichi sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiq ko'rinadi.

II-BOB IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITI EKSPORT STRATEGIYASINI AMALGA OSHIRISH YO'NALISHLARI

2.1. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida eksport salohiyatini oshirish omillari

Jahon bozorida beqarorlik sharoitida mamlakatimizni barqaror rivojlantirish vazifasini hal etishda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlash masalasi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, iqtisodiyotning raqobatbardoshligi turli shakl va darajalarda namoyon bo'ladi. Bular:

- mamlakat korxonalari ishlab chiqarayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligi;
- mamlakat korxonalarining raqobatbardoshligi;
- mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlarining raqobatbardoshligi;
- mamlakatning raqobatbardoshligi.

Ayrim mutaxassislar raqobatbardoshlikning oxirgi ikki shaklini birlashtirib ta'riflaydi hamda bu tasnifga xodimlarning raqobatbardoshligini ham qo'shadilar.

Mahsulotlarning raqobatbardoshligi uning sifati va narxiga ko'ra shu turdagi boshqa ishlab chiqaruvchilarning mahsulotidan ustunligi bilan belgilanadi.

Firmalarning raqobatbardoshligi esa turdosh, raqobatlashuvchi korxonalarga nisbatan bir xil yoki o'rnini bosuvchi mahsulotlarni iste'mol xarakteristikalarini bo'yicha sifatli va pastroq narxlarda ishlab chiqarish hamda etkazib berish imkoniyati bilan belgilanadi.

Firmalarning raqobatdagi ustunliklarini bir qator omillar belgilab beradi. Bularni ikki guruhga ajratish mumkin:

- 1) milliy kompaniyalarning rivojlanish darajasi.
- 2) makroiqtisodiy biznes muhitining sifati¹¹.

¹¹ Karimov I. 2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'taradigan yil bo'ladi. T.: "O'zbekiston", 2013.

Shveytsariyaning Davos shahrida har yili bo'lib o'tadigan Jahon iqtisodiy forumining ishtirokchilari ma'ruzalarida firmalar darajasidagi raqobatbardoshlik to'rtta asosiy omil bilan ekani ta'kidlanadi:

- resurslar (mamlakatda korxona mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishi uchun resurslarning mavjudligi, hajmi va sifati);
- tashqi raqobat;
- tarmoqlararo aloqalar.

Xuddi shunday ta'rifni kengaytirilgan holda tarmoqlarning raqobatbardoshligiga ham bersa bo'ladi.

Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi – halol raqobat sharoitida jahon bozori talablarini qondiruvchi, iqtisodiy o'sish va turmush sifatini oshirishni ta'minlaydigan tovarlarni ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish hamda o'rta va uzoq muddatga iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlab turish qobiliyatidir.

Milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi masalasi doimo iqtisodchi olimlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Ushbu masaladagi zamonaviy nazariyalarning ko'piga asos bo'lgan fikrlar M.Porterning izlanishlarida yoritilgan.

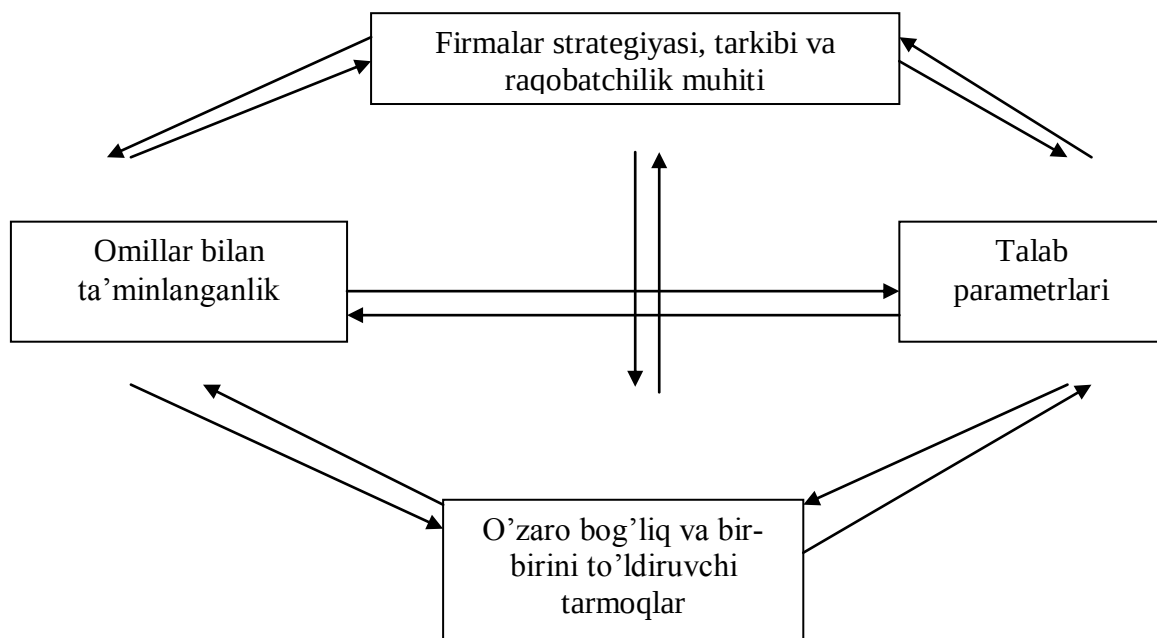
M.Porter mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligi uning resurslar bilan yaxshi ta'minlanganligigagina bog'liq emasligini, raqobat ustunligini shakllantirish bilan ham ta'minlab turish mumkinligini ko'rsatib berdi va unga mamlakat firmalarining raqobatbardoshligini ta'minlash orqali erishiladi, degan fikrni ilgari surdi.

Raqobatbardoshlikni shakllantirish va rivojlantirishning M.Porter kontsepsiyasiga ko'ra, mamlakatning raqobat jihatdan ustunliklari “milliy romb” ni tashkil etuvchi to'rtta unsur dan iborat.

Quyida “milliy romb” ni tashkil etuvchi unsurlarga qisqacha to'xtalib o'tamiz (2.1.1-rasm).

1. Mehnat, material, bilim, pul, infratuzilma resurslari bilan ta'minlanish mamlakatning raqobatbardoshligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu resurslarning ba'zilar oldindan mavjud bo'lsa, ayrimlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

2. Mamlakatda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarga ichki va tashqi bozorlardagi talabning hajmi, tarkibi va ularning o'zgarishi milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu mahsulotlarga talab hajmining oshirish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi va aksincha.

2.1.1 –rasm. Mamlakatning raqobat jihatdan ustunligini tashkil etuvchi unsurlar (M.Porterning raqobat ustunliklari rombi)

1. Raqobatdosh hamkor tarmoqlarning mavjudligi murakkab mahsulotlarni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, qimmat resurslarni mamlakat ichidan topish, mahsulot etkazib beruvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish, yangiliklarni joriy qilishga ko'maklashish imkonini beradi. Minglab butlovchi qismlarni talab etuvchi avtomobillarni ishlab chiqarishda raqobatdosh bo'lish shu qismlar aksariyatining mamlakatda ishlab chiqarilishini yo'lga qo'ymasdan mumkin bo'lmaganidek, kimyoviy tolalar, tugmalar va sifatli bo'yoqlar ishlab chiqaruvchi korxonalar mamlakatda mavjud bo'lmasa, birgina paxta xom ashyosining mo'l-ko'lligi ko'ylak ishlab chiqarishda raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun etarli bo'lmaydi.

2. Firmani boshqarishda raqobatning xususiyatlari e'tiborga olinadi. Bunda turlicha strategiya va maqsadlar ishlab chiqiladi. Ichki bozorda keskin

raqobatning mavjudligi firmalarni o'z faoliyatini takomillashtirishga, ishlab chiqarishni kengaytirish uchun tashqi bozorlarga chiqishga undaydi. Kuchli ichki raqobat muhitida toblangan firmalar tashqi bozorlarda ham osonroq muvaffaqiyatga erishadi. Shu sababli hukumatning mamlakat ichida erkin raqobat muhitini yaratish, monopollashuvga qarshi kurashish kabi chora-tadbirlari muhim ahamiyatga ega.

Ushbu to'rt unsurga hukumatning faoliyati va tasodifiy holatlar ta'sir ko'rsatadi.

Tasodiflar jumlasiga mamlakatni rivojlantirishning umumiy shart-sharoitlari bilan bog'liq bo'lmagan, yuzaga kelishiga firma ham, davlat ham ta'sir ko'rsata olmaydigan hodisalar kiradi. Ularga ixtirochilik, yirik texnologik yutuqlar, resurslar narxining keskin ko'tarilishi, jahon moliyaviy bozorlari kon'yunkturasi va almashinuv kurslarining, tashqi talabning keskin o'zgarishi, chet el hukumatlarining siyosiy qarorlari, urushlar va tabiiy ofatlarni kiritish mumkin.

Hukumat milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini har to'rt unsurga ta'sir ko'rsatish orqali shakllantiradi va o'zgartiradi.

Demak, milliy iqtisodiyotning raqobatdoshlik darajasi uning tabiiy resurs salohiyati, mehnat resurslarining soni va sifati (malaka darajasi), ishlab chiqarishning texnik-texnologik modernizatsiyalashganlik darajasi, iqtisodiyot tarkibiy tuzilishining takomillashuvi va diversifikatsiyalashuvi, biznes yuritish uchun yaratilgan shart-sharoitlarning qulayligi, mamlakat korxonalarida ishlab chiqariladigan mahsulotlarga bo'lgan talab hajmi, davlatning iqtisodiy rivojlanish hamda islohotlar strategiyasi qay darajada ilmiy asoslangani va o'zgarishlar jarayonlarini hisobga olgani hamda boshqa bir qancha omillarga bog'liq, deb xulosa qilish mumkin.

Bugungi kunda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi tushunchasi bilan bir qatorda mamlakatning raqobatboshligi atamasi ham qo'llanilmoqda. IMD (Lozanadagi Menejmentni rivojlantirish instituti) tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, mamlakatning raqobatbardoshligi millatning raqobatbardosh biznes yuzaga keladigan muhitni yaratish va ta'minlab turishiga qodirligidir.

Menejmentni rivojlantirish instituti bergan ushbu ta'rif keng qamrovli bo'lib, unda davlatning raqobatbardoshlikni ta'minlashdagi roli kattaligi va faol bo'lishi zarurligi o'z aksini topgan. Chunki siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, faol monetar va fiskal siyosat olib borish, iqtisodiyot va moliya sohasini tartibga soluvchi qonunlarni takomillashtirish, mamlakat iqtisodiyotining tarkibiy tuzilishini takomillashtirish, uni modernizatsiya qilish, infratuzilma tarmoqlarini rivojlantirish, ta'lim sohasini isloh etish raqobatbardosh biznes yuzaga kelishining hal qiluvchi omillaridir. "Zamonaviy raqobat kurashida so'z birinchi navbatda, resurslar, moddiy boyliklarga egalik to'g'risida emas, balki yangiliklarni joriy eta olish qobiliyati to'g'risida boradi"¹².

Yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishni o'zlashtirish, zamonaviy texnologik uskuna va texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish, ishlab chiqarishni tashkil qilish va boshqarishning ilg'or usullarini amaliyotga kiritish, yangi bozorlarga kirib borish orqaligina global o'zgarishlar sharoitida raqobatdoshlikni ta'minlab turish mumkin.

Respublikamizda iqtisodiyotning raqobatdoshligini ta'minlash uchun kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda (2.1.2-rasm).

Mustaqillik yillarida iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishida jiddiy sifat o'zgarishlari amalga oshirildi. Avvalo, yoqilg'i-energetika sanoatini rivojlantirish orqali energetika mustaqilligiga erishildi. Energetika va keyinchalik don mustaqilligiga erishish iqtisodiyotimizning tashqi ta'sirlarga bardoshlilik darajasini oshirdi.

Mamlakatimiz uchun yangi bo'lgan avtomobilsozlik sanoatining barpo qilinishi bu tarmoq bilan kooperatsiya asosida ishlovchi o'nlab korxonalarning tashkil etilishiga olib kelmoqda. Birgina o'tgan 2011 yilda 221 ming 400 ta engil avtomobil, 964 ta mamlakatlar bozorlarida raqobatdoshligi ularni eksport qilish ko'lami kengayishiga asos bo'ldi.

¹² O'zbekiston: jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, innovatsion taraqqiyot va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish. G' O'zR FA Iqtisodiyot instituti. A.F. Rasulevning tahriri ostida. T.: KONSAUDITINFORM-NASHR, 2011. 6-b.

Sanoat diversifikatsiya qilindi. Respublikamiz uchun yangi bo'lgan tarmoqlar barpo etildi va mahsulot turlarini ishlab chiqarish o'zlashtirildi. Bu mahsulotlar import o'rnini bosishi bilan birga, eksport hajmi oshishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Jahon bozoridagi kon'yunktura o'zgarishlariga kam ta'sirchan bo'lgan xizmat ko'rsatish va servis sohasi jadal rivojlantirildi. Bu esa, jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi sharoitida YaIM ning barqaror o'sishi, yangi ish joylari yaratish va aholi daromadlarini oshirishning muhim omili bo'ldi.

Xom ashyo, materiallar va butlovchi qismlarni ishlab chiqarishni mahalliyashtirish orqali mamlakat ishlab chiqaruvchilari va iste'molchilarining tashqi bozorlarga qaramligi darajasi pasaytirildi, valyuta resurslari tejaldi, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tannarxi pasaytirildi.

Eksport qilinayotgan mahsulotlar diversifikatsiya qilindi, ular sotilayotgan davlatlar soni kengaytirildi. Bu chora-tadbirlar jahon bozoridagi kon'yunktura o'zgarishlari sharoitida ham eksport hajmini ko'paytirish, to'lov balansi barqarorligini ta'minlash imkonini berdi.

Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnik qayta qurollantirishga, yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarishni o'zlashtirishga investitsiya kiritayotgan, mahsulot eksport qiluvchi korxonalar uchun soliq va bojxona imtiyozlari joriy qilindi, imtiyozli shartlarda kreditlash tartibi kiritildi.

Tovarlar va xizmatlarga bo'lgan ichki talabni kengaytirish uchun aholi daromadlarini, xususan, byudjet tashkilotlarida ishlovchilarning ish haqini oshirish choralari ko'rildi.

Ishlab chiqarish (transport kommunikatsiyalari, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari) va bozor infratuzilmasini jadal rivojlantirish orqali biznes yuritish sharoitlari yaxshilandi.

Raqobatni himoya qilish, monopollashuvga qarshi kurash tizimi barpo etildi.

Biznesni, tashqi iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi va tartibga soluvchi institutlar shakllantirildi.

Makroiqtisodiy barqarorlik ta'minlandi, inflyatsiya, valyuta kursining devalvatsiyasi sur'atlarining past bo'lishiga erishildi.

Xorijiy davlatlar bilan iqtisodiy hamkorlikni yo'lga qo'yish, tashqi iqtisodiy faoliyatni liberallashtirish choralari bilan birga, ichki bozorni, xususan, mamlakat ishlab chiqaruvchilarini teng bo'lmagan raqobatdan himoyalash choralari ko'rildi.

2.1.2-rasm. Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar¹³

¹³ O'zbekiston: jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, innovatsion taraqqiyot va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish. G' O'zR FA Iqtisodiyot instituti. A.F. Rasulevning tahriri ostida. T.: KONSAUDITINFORM-NASHR, 2011. 6-b.

2.2. Mamlakat iqtisodiyotini raqobatbardoshligini oshirishda eksportni o'рни

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov 2015 yilda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2016 yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan nutqida ta'kidlaganidek "Jahon bozorlarida raqobat tobora kuchayib borayotgan bugungi sharoitda iqtisodiyotimizning raqobatdoshligini tubdan oshirish, eksportga mahsulot chiqaradigan korxonalarni qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, fermer xo'jaliklari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining eksport faoliyatidagi ishtirokini har tomonlama rag'batlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Aynan ana shu sohalarda hali foydalanilmagan ulkan imkoniyat va salohiyat ko'p. Eksportga mahsulot chiqaradigan sanoat korxonalaridan farqli ravishda kichik biznes subyektlari va fermerlar o'z mahsulotlarini eksport qilishdan olgan valyuta tushumlarining 50 foizini banklarga sotish majburiyatidan ozod qilingani va ularning eksportga mahsulot yetkazib berishdan, avvalo, o'zlarining manfaatdor bo'lishini e'tibordan chetda qoldirmasligimiz darkor."¹⁴.

Prezidentimiz mamlakatimiz korxonalarida tayyorlanayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirish negizida milliy iqtisodiyotimizning jahon xo'jalik tizimidagi o'rnini mustahkamlash masalasiga alohida e'tibor qaratdi.

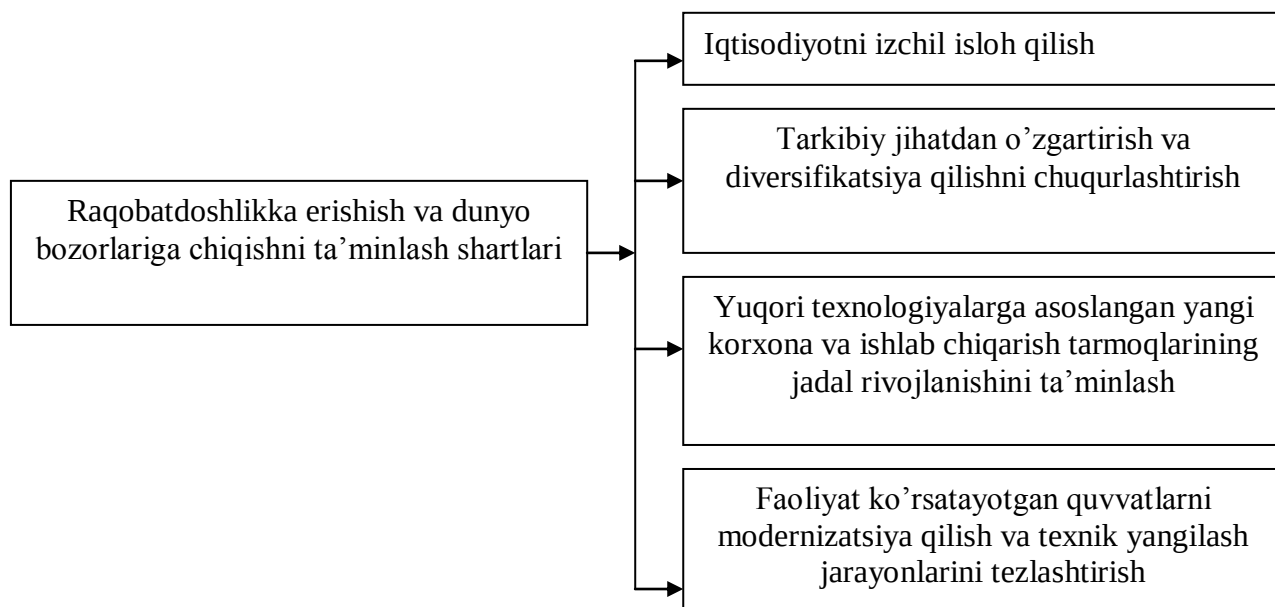
Mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirmasdan, raqobatdosh iqtisodiyot, pirovard natijada esa raqobatdosh mamlakatni barpo etmasdan turib, o'rta muddatli istiqbolda mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlangan demokratik davlatlar darajasiga olib chiqishdek strategik vazifani amalga oshirish mumkin emasligi Yurtboshimiz tomonidan ta'kidlab o'tildi.

Bunday sharoitda milliy iqtisodiyotning raqobatdoshligini ta'minlash orqaligina mamlakatni barqaror rivojlantirish mumkinligi sir emas.

Bu maqsad mamlakat iqtisodiyotini izchil ravishda isloh qilish, tarkibiy jihatdan o'zgartirish va diversifikatsiya qilishni chuqurlashtirish, yuqori

¹⁴Bosh maqsadimiz – mavjud qiyinchiliklarga qaramasdan olib borayotgan islohotlarni, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarni izchil davom ettirish, xususiy mulkchilik, kichik biznes va tadbirkorlikka yanada keng yo'l ochib berish hisobidan oldinga yurishdir. Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. Xalq so'zi. 16 yanvar 2016 yil.

texnologiyalarga asoslangan yangi korxona va ishlab chiqarish tarmoqlarining jadal rivojlanishini ta'minlash, faoliyat ko'rsatayotgan quvvatlarni modernizatsiya qilish va texnik yangilash jarayonlarini tezlashtirish orqaligina ta'minlanishi mumkinligini ilg'or davlatlar tajribasi ko'rsatib turgani Prezidentimiz ma'ruzasida alohida qayd etildi (2.2.1-rasm).

2.2.1-rasm. Mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta'minlash shartlari¹⁵

Dasturga ko'ra, sanoat tarmoqlarini jadal rivojlantirish orqali uning YaIM dagi ulushini 2015 yilga qadar 28% ga o'stirish, yakuniy tayyor mahsulotlarning sanoat mahsuloti umumiy hajmidagi ulushini 61,2%, sanoat mahsuloti eksportining mamlakat eksportidagi ulushini esa 71,8%, eksport qilinayotgan sanoat mahsulotlari hajmidagi ulushini esa 63,2% ga etkazish ko'zda tutilgan (2.2.1-jadval).

Bu parametrlarga erishish uchun 2011-2015 yillar davomida 25,67 mlrd. AQSh doll. dan ko'proq investitsiyalarni o'zlashtirish maqsad qilib qo'yilgan. Sifati va narxi bo'yicha jahon bozorida raqobatbardosh bo'lgan mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va yangi mahsulot turlarini o'zlashtirishga katta miqdordagi investitsiyalarni jalb etish hamda o'zlashtirish orqaligina erishiladi.

¹⁵ Manba: mullaf tomonidan ilmiy adabiyotlar asosida tuzilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4 oktyabrdagi “Yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va o'zlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi 1623-sonli Qarori bilan tasdiqlangan dasturga muvofiq,, 2012 – 2016 yillarda, hisob-kitoblar bo'yicha qiymati 6 mlrd. 200 mln. doll. bo'lgan 270 dan ziyod investitsiya loyihasini, shuningdek, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash bo'yicha tarmoq dasturlarini amalga oshirish ko'zda tutilmoqda.

2.2.1-jadval

O'zbekiston Respublikasi sanoatini 2015 yilga qadar rivojlantirishning maqsadli parametrlari¹⁶

Ko'rsatkichlar	2012	2013	2014	2015
Sanoatning YaIM dagi ulushi	24,8	25,8	26,8	28,0
Sanoat mahsuloti eksportining mamlakat eksportidagi ulushi	46,1	51,8	58,0	61,2
Yakuniy tayyor mahsulotning yalpi sanoat mahsulotidagi ulushi	53,6	56,2	58,7	63,2
Sanoat mahsuloti eksportining yalpi sanoat mahsulotidagi ulushi	62,5	65,3	69,7	71,8

2014 yilda Surgil koni bazasida Ustyurt gaz-kimyo kompleksi, Dehqonobod kaliy o'g'itlari va Qo'ng'iro't soda zavodlarining ikkinchi navbatlari, sintetik suyuq yoqilg'i ishlab chiqarish zavodini qurish ishlari boshlandi. Sintetik suyuq yoqilg'i, “Neksiya” klassidagi avtomobillarning yangi modelini, avtomobil shinalarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bo'yicha yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish ichki va tashqi bozorlar uchun yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishni o'zlashtirishga olib keladi (2.2.2-jadval).

¹⁶ O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi. 2015.

2.2.2-jadval.

Yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni o'zlashtirishga mo'ljallangan ayrim investitsiya loyihalari to'g'risida ma'lumot (mln. AQSh dollari)¹⁷

Loyiha nomi	Loyiha quvvati	Amalga oshirish muddati	Loyihaning umumiy qiymati	2012 yil 1 yanvar holati bo'yicha kutilayotgan qoldiq	2012 yilda o'zlashtirish prognozi			
					jami	Jumladan, moliyalashtirish manbalariga ko'ra		
						O'z mablag'lari	O'zRT-TJ	To'g'ridan-to'g'ri chet el investitsiyalari va kreditlari
Surgil koni bazasida gaz-kimyo kompleksi qurilishi	400 ming t. Polietilen, 100 ming t. polipropilen	2008-2014 yy.	3500	3190,5	420	20	100	300
Sho'rtan GKK da tozalangan metan bazasida sintetik suyuq yoqilg'i ishlab chiqarish	2,5 mlrd. kub. tabiiy gaz	2009-2039 yy.	1527,1	1516,87	30,0	-	-	30
"Muborak gazni qayta ishlash zavodi" unitar sho'ba korxonasida gaz-kimyo kompleksini qurish	400 ming t. polietilen	2011-2015 yy.	2305,5	2493,5	100,0	25,0	25,0	50,0
Talimarjon IES ni kengaytirish (har biri 250 mVt quvvatli ikkita bug'-gaz qurilmasini bunyod qilish)	2x450 mVt	2010-2014 yy.	1279,87	1278,87	116,48	5,0	109,9	-
Tugatilgan "Rezinotexnika" OAJ bazasida konveyer lentalar, qishloq xo'jaligi va avtomobil shinalari ishlab chiqarishni tashkil qilish	100 ming p.m. konveyer lentalar, 200 ming dona qishloq xo'jaligi shinalari, 1,5 dona avtomobil shinalari	2011-2014 yy.	230	230	35	10	5	-
Dehqonobod kaliy o'g'itlar zavodining ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish (II bosqich)	Quvvatni 600 ming t. ga etkazish	2011-2013 yy.	254,6	251,09	100,0	5,0	55,0	-
"Neksiya" klassidagi avtomobilning yangi modelini ishlab chiqarishni o'zlashtirish	125 ming dona	2011-2013 yy.	136,12	73,46	73,46	73,46	-	-

¹⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 27 dekabrda "2012 yilgi investitsiya dasturi to'g'risida" gi 1668-sonli Qarori.

2014 yilda Samarqand viloyatida yiliga 3 ming dona yuk avtomobillari va pritsep texnikasi ishlab chiqarish bo'yicha yangi majmuani yaratish (qiymati 69,38 mln. doll.), Andijon viloyatida "Jeneral Motors O'zbekiston" YoAJ avtomobillari uchun yiliga 900 ming dona disk va 123 ming dona shassi uzellari ishlab chiqarishni tashkil qilish, Farg'ona shahrida yuqorida zikr etilgan yangi model avtomobillar uchun yiliga 120 ming komplekt shtamppayvand detallar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish, shuningdek, avtomobil o'rindiqlari, oynalari, akumulyatorlari, ko'targichlari, bamperlar, plastmassa detallar, eshik qoplamalari, radiatorlar, ventilyatsiya va isitish tizimlarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bo'yicha loyihalar amalga oshiriladi.

Ushbu loyihalarning aksariyati mahalliyashtirish dasturiga kiritilgan. Avtomobilsozlik sanoati mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi korxonalarining ko'payishi, o'ziga xos klasterlarning yuzaga kelishi, butlovchi qismlar ishlab chiqarishning mahalliyashtirilishi tayyorlanayotgan avtomobillar narxining barqarorligini, ularning tashqi bozorlardagi raqobatdoshligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Kabel o'tkazgichlar ishlab chiqarishini kengaytirish va texnik modernizatsiya qilish bo'yicha loyihalarni amalga oshirish yuzasidan "Andijonkabel" OAJ QK da amalga oshirilishi mo'ljallangan 5 ta loyiha, "O'zkabel" OAJ bilan tashkil etilishi mo'ljallanayotgan qo'shma korxona negizida yiliga 6 ming kilometr kuchlanish kabellari ishlab chiqarishni tashkil qilish bo'yicha 2012-2013 yillarda amalga oshirilgan, umumiy qiymati 23,4 mln. doll. ga teng bo'lgan loyiha va boshqa bir qator loyihalar raqobatdosh tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini yanada kengaytiradi.

2014 yilda "O'zqurilishmateriallari" AK tizimida yiliga 1 mlrd. kvadrat metr keramik plitalar ishlab chiqarish, 5 mln. kvadrat metr yumshoq to'shma materiallar, 200 ming kub metr gazobeton ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish bo'yicha loyihalar yakuniga etkaziladi.

"O'zbekengilsanoat" DAK tizimida 2014 yilda 150,07 million dollarlik investitsiyalar, shu jumladan, 87, 57 mln. dollarlik to'g'ridan-to'g'ri xorijiy

investitsiyalar o'zlashtirildi. Bu investitsiyalar yangi quvvatlarni ishga tushirish va mavjudlarini modernizatsiya qilish hisobidan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini beradi.

2014 yilda "O'zfarm sanoat" DAK tizimida 81,47 mln. dollarga teng investitsiyalar o'zlashtirildi. Natijada davolash-preparatlari – tabletkalar, kapsulalar, surgilar, gormonal preparatlar, ampulalar, infuzion suyuqliklar ishlab chiqarish hajmi oshadi. Iqtisodiyotimizning nisbatan yosh bo'lgan farmatsevtika tarmog'ida bugungi kunda 126 ta (bundan 80 tasi "O'zfarm sanoat" DAK tizimida) korxona faoliyat yuritmoqda. Birgina 2013 yilda DAK tizimidagi korxonalar tomonidan 265,75 mlrd. so'mlik mahsulot (222,1 mlrd. so'mlik dori vositalari, 43,6 mlrd. so'mlik tibbiyot buyumlari) ishlab chiqarildi. Kompaniya 15 dan ortiq ilmiy muassasa bilan hamkorlikda 40 dan ortiq original dori vositalarini yaratdi.

Kelajakda bu tarmoqda ishlab chiqarish hajmini yanada kengaytirish, mahsulot turlarini ko'paytirish orqali nafaqat ichki, balki tashqi bozorlar uchun ham farmatsevtika mahsulotlari chiqarilishini yo'lga qo'yish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

2012-2014 yillarda Navoiy mashinasozlik zavodi IChB bazasida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi yuqori texnologik uskunalar ishlab chiqarishni tashkil etish (20.51 mlrd. dollar qiymatiga ega) meva va sabzavotlarni qayta ishlash hajmini oshirish, ularning tannarxini qisqartirish vazifasini hal etish yo'lidagi yangi bir qadam bo'ladi.

Korxonalarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash ishlarini amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2006 yil 11 maydagi PF-3751 –sonli Farmoniga ko'ra, tashkil etilgan O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining roli ortib bormoqda.

Iqtisodiyotning yetakchi, eng avvalo, bazaviy tarmoqlarini modernizatsiya qilish va texnikaviy qayta qurollantirish loyihalari amalga oshirilishini ta'minlash, mamlakatni muttasil, barqaror va mutanosib ravishda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga erishish, shuningdek, samarali tarkibiy va investitsiyaviy siyosatni

amalga oshirish maqsadida tashkil etilgan mazkur jamg'arma o'ziga yuklatilgan vazifalarni muvaffaqiyatli ado etib kelmoqda.

Fondning nizom jamg'armasini 5 mlrd. dollardan 2014 yilga qadar bosqichma-bosqich 10 mlrd. dollarga etkazish bo'yicha qabul qilingan qaror ijrosi natijasida 2012 yil boshiga kelib uning miqdori 9 mlrd. doll. dan oshib ketdi.

Investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun 2009 yilda 245,5 mln. doll., 2010 yilda esa 330 mln. doll.lik jamg'arma mablag'lari o'zlashtirildi. 2012 yilda jamg'arma mablag'lari hisobidan sanoat va ishlab chiqarish infratuzilmasining yetakchi tarmoqlarida 758 mln. doll. dan ziyod hajmdagi 29 ta strategik investitsiya loyihasi birgalikda moliyalashtirildi. Bu o'tgan yilga nisbatan 38,2% ga ko'p demakdir.

2012 yilda jamg'armachet ellik investorlar bilan hamkorlikda Ustyurt GKK qurilishi, Sho'rtan GKK da sintetik suyuq yoqilg'i ishlab chiqarishni tashkil etish, "Muborak gazniqayta ishlash zavodi" unitar sho''ba korxonasida gaz-kimyo kompleksini ishga tushirish, Tolimarjon IES quvvatini oshirish loyihalarini moliyalashtirishda ishtirok etadi.

Hammasi bo'lib jamg'arma Navoiy va Olmaliq TMK larida, "O'zneftgaz" MXK, "O'zbekiston temir yo'llari" DATYK, "O'zbekiston havo yo'llari" MAK, "O'zkiyosanoat" DAK, "O'zbekenergo" DAK tizimida va boshqa yo'nalishlarda yangi quvvatlarni yaratish bo'yicha 444,5 mln. doll. mablag' bilan, mavjud quvvatlarni modernizatsiya va rekonstruktsiya qilish borasidagi loyihalarni amalga oshirishda esa 167, 85 mln. doll. lik mablag' bilan ishtirok etishi ko'zda tutilgan.

2.3. Mamlakatda eksport strategiyasini amalga oshirish yo`nalishlari

Respublikamizda iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlashga to'siq bo'layotgan, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifatining past bo'lishiga, tannarxining esa asossiz o'sib ketishiga olib kelayotgan omillarni bartaraf etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan,

- korxonalarda mavjud asbob-uskunalar hamda texnologiyalarning salmoqli miqdori jismonan yoki ma'naviy jihatdan eskirgan;
- ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning material va energiya sarfi yuqori darajada;
- ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifatini boshqarish tizimini joriy etish, mahsulotlarning xalqaro standartlarga mosligini ta'minlash masalasi barcha korxonalarda to'liq hal etilmagan;
- ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi qoniqarli emas.

Respublikamizdagi korxonalarning texnologik uskunalari va texnologiyalarining holati bo'yicha 2013 yilda o'tkazilgan va 476 korxonadagi ishlab chiqarilganiga 10 yildan ko'p muddat o'tgan 114 ming texnologik uskuna mavjudligiga texnik audit aniqlik kiritdi.

Texnik auditdan o'tkazilgan texnologik uskunalarning 78,5 mingtasi (ya'ni 68% i) ishlatishga yaroqli, 25,6 mingtasi (22,2% i) yangilashni talab etadi. 11,3 mingtasi (9,8%i) esa ishlatishga yaroqsiz, deb topildi.

Inventarizatsiya natijalariga ko'ra, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta qurollantirish bo'yicha qo'shimcha investitsiya loyihalari tayyorlandi. Bu loyihalarning ko'pchiligi O'zbekiston Respublikasining 2012 yil uchun Investitsiya Dasturiga va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 4 oktyabrdagi "Yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va o'zlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi 1623-sonli Qarori bilan tasdiqlangan dasturiga kiritildi.

Eskirgan asbob-uskuna va texnologiyalardan foydalanilgan holda ishlab chiqarish samaradorligini yuksaltirishga, mehnat unumdorligini oshirishga, mahsulot birligiga moddiy va mehnat resurslari sarfi miqdorini kamaytirishga, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning sifat va narx bo'yicha raqobatdoshligini ta'minlashga erishish mumkin emas.

Shunga ko'ra, ularni jahon miqyosida sinovdan o'tgan zamonaviy turlari bilan almashtirish borasidagi loyihalarni amalga oshirish yuzasidan moliyalashtirishning aniq manbalari ko'rsatilgani holda tarmoq jadvallarini bir oy ichida tuzish vazifasi Prezidentimiz tomonidan Vazirlar Mahkamasiga yuklatildi.

Mamlakatimiz rahbari ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning material va energiya sarfi yuqori darajada saqlanib qolayotganiga e'tibor qaratdi. Ayni paytda mamlakatimizda ishlab chiqarilgan 1 doll.lik YaIM ga to'g'ri keladigan iste'mol qilingan energiya resurslari va xom ashyo materiallari miqdori rivojlangan davlatlardagi shunday ko'rsatkichdan ancha yuqoridir.

Ma'lumki, mahsulot birligini ishlab chiqarish uchun sarflanayotgan yoqilg'i-energetika resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlarda chora-tadbirlarni amalga oshirishga ustuvor ahamiyat berilmoqda:

- muqobil energiya resurslarini izlash va joriy etish ishlarini jadallashtirish bo'yicha (bunda asosiy e'tibor shamol va quyosh energiyasidan foydalanish, tabiiy metan hosil qilish hamda undan foydalanish, shamol generatorlari va quyosh elementlarini ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish masalalariga qaratilmoqda);

- ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnik qayta qurollantirish, energiya tejamkor, xom ashyo va materiallarning ortiqcha charfini kamaytirish imkoniniberadigan asbob-uskuna va texnologiyalarni joriy qilish;

- gaz, elektr energiyasi, issiqlik energiyasi va suv etkazib berish va saqlash tizimini modernizatsiya qilish orqali bu resurslarimizning texnik yo'qotilishi miqdorini kamaytirish;

- maishiy yoritish vositalarining tejamkor, zamonaviy turlaridan foydalanishni targ'ib qilish va rag'batlantirish, ularning ishlab chiqarish hajmlarini oshirish, narxining asossiz o'sib ketishini cheklash choralarini ko'rish;

- energiya resurslaridan maishiy sohada foydalanishga bozor mexanizmini joriy etishni jadallashtirish. Jumladan, zamonaviy o'lchash asboblari o'rnatish, hisob-kitobning kredit tizimini keng joriy etish;

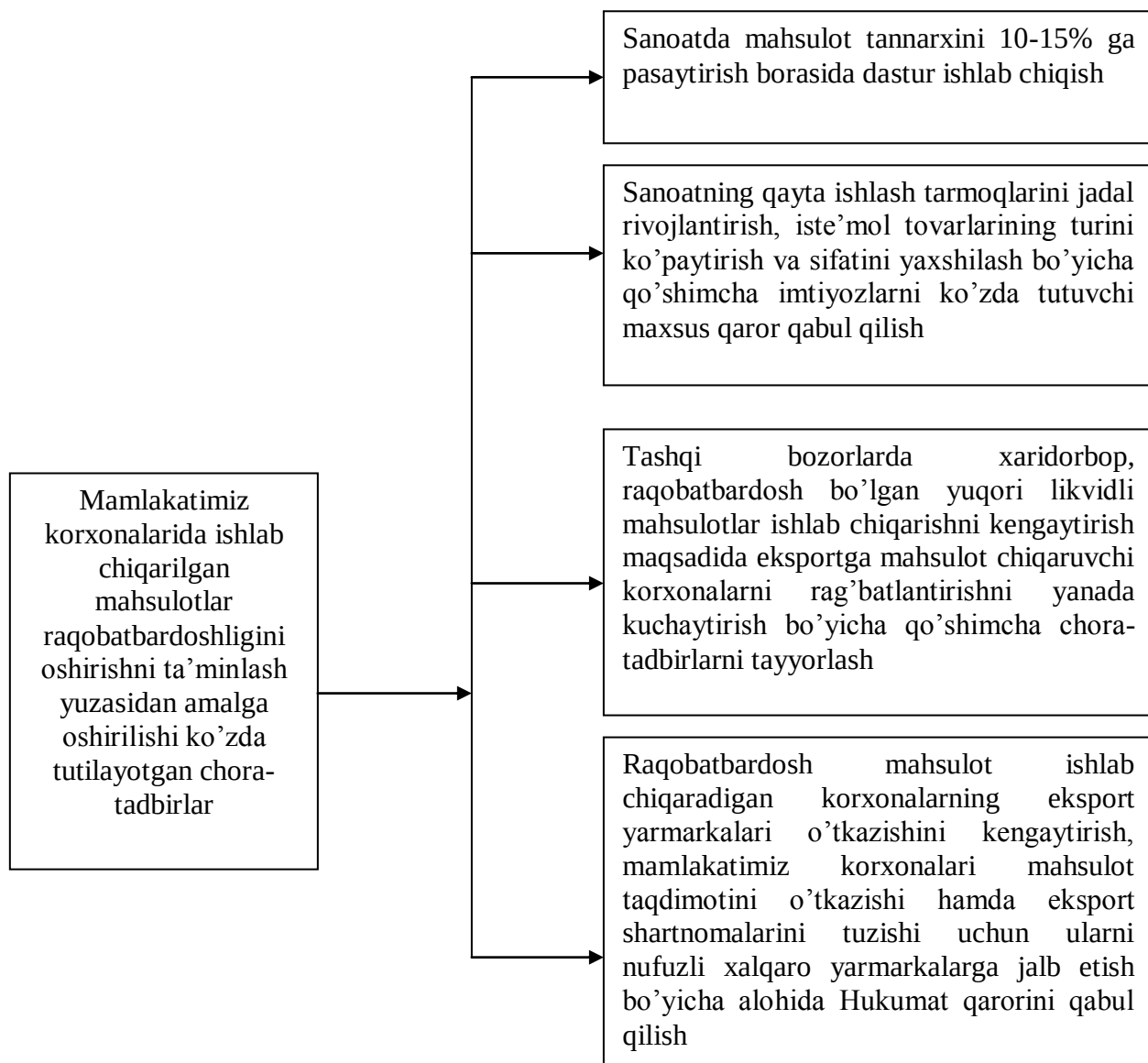
- gaz, neft, ko'mir qazib chiqarish texnologiyalarini takomillashtirish, issiqlik elektr santsiyalarini modernizatsiya qilish, ulardagi energiya hosil qiluvchi va uzatuvchi qurilmalarni zamonaviylari bilan yaqningilash, kichik gidroelektrostantsiyalarni qurish va yagona energotizimga ulash asosida energiya resurslari hajmini oshirish va tannarxini kamaytirish;

- gaz va neft xom ashyosidan qo'shimcha mahsulotlar, jumladan, polietilen, polipropilen, kimyoviy tolalar, sulfat kislotasi, mashina moylari va boshqa kimyoviy mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish.

Ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar sifatini boshqarish tizimini joriy etish borasidagi kamchiliklarni bartaraf etish masalasi, ayniqsa, engil sanoat, farmatsevtika va qurilish mollari kabi iste'mol tovarlari ishlab chiqaradigan tarmoqlarga tegishlidir.

Mamlakatimiz korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish orqali milliy iqtisodiyot raqobatdoshligi darajasini ko'tarishga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan, yuqorida sanab o'tilgan kamchiliklarni bartaraf etish vazifasi qo'yildi .

Avvalambor, sanoatda mahsulot tannarxini 10-15 foizga pasaytirish yuzasidan har bir sanoat korxonasi bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ko'zda tutadigan dastur ishlab chiqish vazifasi qo'yildi (2.3.1 –rasm).

2.3.1-rasm. Iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish borasida ko'zda tutilayotgan chora-tadbirlar¹⁸

Bu vazifani amalga oshirish sanoat tarmoqlarida mahsulot tannarxini kamaytirish bo'yicha mavjud rezervlarni aniqlash va ishga solish, ishlab chiqarishni material va elektrni tejaydigan zamonaviy uskunalar bilan qurollantirish, mavjud quvvatlardan to'liq foydalanish, xom ashyo va materiallar hamda yordamchi tarmoqlar xizmatlari narxining asossiz o'sishini iqtisodiy yo'llar bilan cheklash, sanoat kooperatsiyasini kuchaytirish va xorijdan olib kelinayotgan

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 27 dekabrda "2012 yilgi investitsiya dasturi to'g'risida" gi 1668-sonli Qarori.

xom ashyo, materiallar va butlovchi qismlarni ishlab chiqarishni mahalliy lashtirish kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Respublikamizda qayta ishlash sanoatining, ayniqsa, qishloq xo'jalik xom ashyosini qayta ishlash tarmoqlarining rivojlanishi darajasi mamlakatimizda mavjud sanoat xom ashyosini to'liq va chuqur qayta ishlash orqali raqobatbardosh, yuqori likvid mahsulotlar ishlab chiqarish uchun etarli emas.

Masalan, paxta tolasini qayta ishlash darajasi 2012 yilda respublikamiz bo'yicha 23,6% ni, 2013 yilda esa 14,5% ni tashkil etdi, xolos. Ekspert baholariga ko'ra, 2013 yilda respublikamiz bo'yicha 10,94 mln. donadan ko'proq teri xom ashyosi tayyorlandi. Ammo uning bor-yo'g'i 52,3% i, ya'ni 5,72 mln. donasi tugal tayyorlandi, xolos. Chunki terini qayta ishlash korxonalari tomonidan ularni qayta ishlash uchun etarli talab bildirilmagan.

Teri-charm sanoatini rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar teri xom ashyosiga talabning ortishiga olib kelishi sababli 2014 yilda tayyorlanishi mo'ljallanayotgan 11,66 mln. dona teri xom ashyosining 72,3% ini, ya'ni 8,43 mln. donasini qayta ishlash ko'zda tutilmoqda (2.3.1-jadval).

Go'sht, sut, meva va sabzavotlarni qayta ishlash darajasi ham qoniqarli ahvolda emas. Shu sababli bu mahsulotlarni qayta ishlash sanoatini jadal rivojlantirish choralari ko'rilmogda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 31 oktyabrda qabul qilgan "Respublikaning oziq-ovqat sanoatini boshqarishni yanada takomillashtirish va 2012-2015 yillarda rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ – 1633 – sonli Qarori bilan tasdiqlangan dasturga ko'ra, oziq-ovqat xom ashyosini qayta ishlashni kengaytirish orqali sanoat oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishni kengaytirish ko'zda tutilgan.

2.3.1-jadval

Asosiy sanoat oziq-ovqat tovarlari ishlab chiqarish va eksport qilishning maqsadli parametrlari¹⁹

Oziq-ovqat mahsulotlarining nomi	O'lchov birligi	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014 y.	2015 y.	2015 y. 2011 y. ga nisbatan, % da
Tayyor mahsulot ishlab chiqarish							
Meva-sabzavot konservasi	mln. shartli banka	460,0	475,0	510,0	560,0	610,0	132,6
Meva sharbati	mln. shartli banka	155,0	160,0	175,0	200,0	220,0	141,9
Tomat pastasi	mln. shartli banka	30,0	30,5	31,5	33,0	35,0	116,7
Qurtilgan mevalar	ming tonna	123,0	126,0	134,0	143,0	155,0	126,0
Kolbasa mahsulotlari	ming tonna	25,0	26,0	28,0	30,0	33,0	132,0
Go'sht konservasi	mln. shartli banka	2,2	2,5	3,0	3,6	4,4	2 marta
Sut va sut mahsulotlari	ming tonna	345,0	355,0	390,0	430,0	490,0	142,0
Pishloq, bronza bilan birga	ming tonna	3,0	3,3	3,7	4,2	5,0	166,7
Sariyog'	ming tonna	4,2	4,5	5,0	5,6	6,5	154,8
O'simlik moyi	ming tonna	255,0	262,0	267,2	272,0	274,4	107,6
sh. j. noan'anaviy ekinlar moyi	ming tonna	17,0	19,0	21,0	25,0	30,0	176,5
Margarin mahsulotlari	ming tonna	18,0	19,0	20,0	21,0	23,0	127,8
Shakar	ming tonna	300,0	310,0	320,0	345,0	380,0	126,7
Konditer mahsulotlari	ming tonna	40,0	42,0	44,0	49,0	55,0	137,5
Pivo	mln. dal.	27,0	28,0	29,0	30,0	32,0	118,5
Alkogol ichimliklar	mln. dal.	45,0	47,0	49,0	52,0	55,0	122,2
Tayyor mahsulot eksporti							
Meva-sabzavot konservasi	ming tonna	6,7	7,2	7,8	8,3	8,9	132,8
Meva sharbati	ming tonna	25,5	26,5	28,1	31,0	33,0	129,4
Tomat pasta	ming tonna	4,3	4,8	5,5	6,4	7,4	172,1
Qurtilgan mevalar	ming tonna	57,0	58,0	61,5	64,0	67,0	117,5

Jumladan, 2011-2015 yillar davomida meva-sabzavot konservasi ishlab chiqarish 132,6% ga, meva sharbatlari ishlab chiqarish 141,9% ga, pishloq ishlab chiqarish (brinzani qo'shib hisoblaganda) 166,7% ga, tomat pastasi ishlab chiqarish esa 116,7% ga, margarin mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 127,8% ga o'sishi prognoz qilingan.

¹⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 31 oktyabrdagi PQ-1633-sonli Qarori.

Shu davrda meva-sabzavot konservalari eksporti 132,8% ga, meva sharbatlari eksporti 129,4% ga, tomat pastasi eksporti esa 172,4% ga o'sishi mo'ljallangan. Bunga erishish uchun 2012-2015 yillar davomida oziq-ovqat sanoati korxonalarini modernizatsiya qilish va texnik qayta qurollantirish maqsadlarida qiymati 74, 18 mln. AQSh dollariga teng loyihalar amalga oshiriladi. Bu loyihalarni moliyalashtirish uchun 36,5 mln. dollarga teng chet el investitsiyalari jalb etiladi.

Shuningdek, 2012-2015 yillar davomida yangi korxonalar qurish va mavjudlarini rekonstruktsiya qilish hamda qayta qurollantirish hisobidan meva va uzumni qayta ishlash bo'yicha 63100 tonna (2012 yilning o'zida 19750), go'shtni qayta ishlash bo'yicha 16500 tonna (2012 yilda 3650 tonna), sutni qayta ishlash bo'yicha 45700 tonna (2012 yilda 10450 tonna) mahsulotni qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'lgan quvvatlar barpo qilinadi.

Yurtimizning eksportga mahsulot chiqaruvchi korxonalarigaYu eksport qilinayotgan mahsulotning turi, ishlab chiqarish umumiy hajmidagi ulushiga bog'liq tarzda bir qator imtiyozlar (masalan, foyda solig'ining pasaytirilgan imtiyozli stavkalarini qo'llash, bojxona bojlari bo'yicha imtiyozlar) belgilab berilgan. 2009-2012 yillarga mo'ljallangan Inqirozga qarshi chora-tadbirlar dasturiga ko'ra, mahsulot eksport qiluvchi korxonalarga beriladigan imtiyozlar doirasi kengaytirildi. Jumladan, jahon bozorida eksport qilayotgan mahsulotiga talab pasaygan korxonalarga bank kreditlarini qaytarish muddatlari prolangatsiya qilindi, soliq to'lovlari kechiktirilgani uchun penya hisoblash to'xtatib qo'yildi va h.k.

Ammo jahon bozorida raqobat kurashi kuchayib borayotgan bir paytda mamlakatimizning mahsulot eksport qiluvchi korxonalarini qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, ularga qo'shimcha imtiyoz va preferentsiyalar berish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish zarurligi Prezidentimiz tomonidan ta'kidlandi va muhim vazifa sifatida kun tartibiga qo'yildi.

Mahsulotni tashqi bozorlarga olib chiqish uchun raqobatchilar, iste'molchilar, mahsulot eksport qilinayotgan mamlakatning qonunchiligi

to'g'risida axborot ko'magini berish, davlatlararo kelishuvlarga ko'ra, mamlakat korxonalari uchun xorijiy davlatlarda eng ko'p qulaylik rejimini yaratish, bozor va ishlab chiqarish infratuzilmalarini (banklar, transport tizimi va h.k.) rivojlantirish, mahsulot reklamasiga ko'maklashish kabi chora-tadbirlar ham eksport qiluvchi korxonalar raqobatbardoshligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Poytaxtimiz va viloyat markazlarida har yili o'tkazib kelinayotgan sanoat yarmarkalari, mamlakatimizning xalqaro savdo-sanoat yarmarkalaridagi ishtiroki mahsulot eksport qiluvchi korxonalarimizga o'z mahsulotlarini reklama qilish, xaridor va sheriklar izlab topish imkoniyatini kengaytirmoqda, reklama xarajatlarini tejash imkonini bermoqda.

Ushbu ijobiy tajribadan kelib chiqib, eksport yarmarkalarini o'tkazishni kengaytirish, yirik eksportchi korxonalarimizni nufuzli xalqaro yarmarkalarda ishtirok etishga jalb etish bo'yicha ham hukumat qarorini qabul qilish Prezidentimiz tomonidan alohida vazifa etib belgilandi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

XXI asr boshida biron davlatdagi iqtisodiy o'sish va xalqning farovonligi ko'p jihatdan o'sha davlatning xalqaro savdo va xalqaro mehnat taqsimoti afzalliklaridan naqadar unumli foydalanayotganligiga bog'liq. Shu ma'noda davlatning tashqi savdoni xalqning daromadi manbaiga aylantirish imkoniyati asosan hukumatning iqtisodiy siyosatiga bog'liq.

O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning xozirgi bosqichida eksport hajmi va salohiyatini oshirishga qator omillar ta'sir ko'rsatadi:

Birinchidan, eksportni rivojlantirish ichki bozordagi chegaralangan imkoniyatlardan tashqari taklif bozori hajmini tashqi omillar evaziga kengaytirish imkonini beradi. Bu esa milliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Mazkur omilning dolzarbligini shu bilan izohlash mumkinki, bir tarafdin, mustaqillikka erishgunga qadar mamlakatdagi deyarli barcha korxonalar sobiq Sovet ittifoqning boshqa respublikalari ehtiyojini ham qondirishga qaratilgan holda tuzilgan bo'lsa, boshqa tarafdin, mustaqillik yillarida tashkil etilgan ko'pgina korxonalarning ishlab chiqarish salohiyati ham (asosan to'qimachilik, avtomobil, kimyo sanoati va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarida) ichki talabnigina emas, balki tashqi dunyo ehtiyojini ham qondirishga yo'naltirilgan. Biroq xozirda mazkur korxonalarning ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanilmayapti va ularning bir qator mahsulotlari ichki bozor hajmining chegaralanganligi va ushbu sohada mavjud muammolar tufayli eksportning ham chegaralanganligi uchun o'z raqobatbardoshligini yo'qotmoqda. Demak mazkur korxonalarda mavjud ishlab chiqarish imkoniyatlaridan samarali foydalanish va shu asnoda raqobatbardoshlikka erishish ko'p jihatdan kelajakda bu mahsulotlar eksporti ko'lamini oshirish bilan bog'liqdir. Hozirgi davrda iqtisodiyotning deyarli ko'pgina tarmoqlarida raqobatbardoshlikka erishish faqatgina ommaviy ishlab chiqarish (ko'lam ta'siri) evaziga bo'lishi mumkin. Bu esa nafaqat ichki,

balki tashqi bozor talabi ham avvaldan hisobga olingan tarmoqlarda ishlab chiqarishni tashkil etish kerakligini nazarda tutadi.

Ikkinchidan eksport faoliyati davrida milliy ishlab chiqaruvchilar tashqi bozorda chet ellik ishlab chiqaruvchilar tomonidan jiddiy raqobatga duch keladilar. Bu holat ularni doimo ishlab chiqarishni zamon talablarga mos tarzda joriy etish, yangi texnologiyadan foydalanish, mahsulot assortimentinn yangilab turish va uning tannarxini pasaytirishga undaydi. Demak, uzoq muddatli davrda raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirishning muhim sharti sifatida milliy ishlab chiqaruvchilarning eksport faoliyatini rag'batlantirishga qaratilgan siyosatni aytish mumkin.

Uchinchidan yildan yilga O'zbekiston iqtisodiyotiga kiritilayotgan chet el sarmoyalari ko'lamini ortmoqda. Bu, o'z navbatida, kelajakda sarmoya siyosati bilan bog'liq bo'lgan sarmoyaviy mahsulotlar importi (bunga ma'naviy va moddiy eskirish natijasida texnika va texnologiyani yangilash, ishlab chiqarishni kengaytirish kabi amallarni misol qilish mumkin), chet el sarmoyasi kiritilgan korxonalar foydasini repatriatsiya qilish, foiz va dividendlarni to'lash, tashqi qarzni uzish va hok. kabi xarajatlarning oshishiga sabab bo'ladi. Mazkur chiqimlarni qoplashning asosiy manbai eksport tushumi bo'lganligi sababli to'lov balansi va makroiqtisodiy barqarorlikning kelajakdagi holati ko'p jihatdan mamlakatning eksport imkoniyatlarini kengaytirishga bog'liq bo'ladi.

To'rtinchidan iqtisodiyotda tarkibiy qayta qurishni amalga oshirish hamda jami eksport va ishlab chiqarishda qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar salmog'ini oshirish iqtisodiyotni texnologik jihatdan modernizatsiya qilish masalasiga borib taqaladi. Ushbu muammoni hal qilish uchun sarmoyaviy mahsulotlar import hajmini sezilarli darajada oshirish kerak. Bunday mahsulotlar importi xarajatlarni qoplashning asosiy manbai esa eksport bo'lganligi uchun mazkur masalaning echimi ham eksportni rivojlantirish, uni jadallashtirishga bog'liq.

Beshinchidan, jahon tajribasiga ko'ra, eksportni rag'batlantirish siyosati import o'rnini bosish siyosatiga nisbatan anchagina samaraliroq. Milliy iqtisodiyotning

raqobatbardoshligini ta'minlash va aholi real daromadlarini sezilarli darajada oshirishga faqatgina import o'rinni bosish siyosatidan voz kechib eksportni rag'batlantirish siyosatiga urg'u bergandagina erishish mumkin.

Ilmiy tadqiqot va tahlillar quyidagi xulosa va tavsiyalarni ifoda etish imkonini beradi:

1. Iqtisodiyot tizimini isloh qilish va eksportni diversifikatsiya qilishda erishilgan muvaffaqiyatlarga qaramay, eksport tarkibidagi xom ashyo mollarining yuqori ulushi saqlanib borayotganligiga mamlakat iqtisodini xom ashyo tovarlari jahon bozorining beqaror kon'yunkturasiga nisbatan nihoyatda zaif qiladi, mamlakat salohiyati va iqtisodini o'stirish maqsadlariga mos kelmaydi va eksportni rag'batlantirish strategiyasiga o'gish yo'li bilan iqtisod tuzilmasini qayta qurish va eksportni diversifikatsiya qilish zaruratini belgilaydi;

2. Iqtisodiyot tizimini isloh qilish va eksportni diversifikatsiya qilish masalalarini echishda eksportni cheklovlarini bartaraf etish va eksportni turli moliyaviy instrumentlar yordamida rag'batlantirish, shuningdek, import proteksionizmi (import tariflari, importga solingan aktsiz soliq, texnik to'siqlar) darajasini pasaytirish muhim hisoblanadi;

3. Eksportning ishab chiqarish va sotish salohiyatini oshirish maqsadida O'zbekistonda chiqariladigan mahsulotni eksport qilayotgan *savdo vositachilik korxonalari uchun muvofiq sharoit yaratib berish maqsadga muvofiqdir*;

4. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning eksport faoliyati bilan shug'ullanishda manfaatdorligini oshirish, samarasiz mablag' sarflanishini bartaraf etish va taqdim etiladigan hujjatlar sonini va tegishli ravishda ularni rasmiylashtirishga ketadigan vaqtni qisqartirish maqsadida eksportni amalga oshirish uchun zarur hujjatlarning «O'zstandart» agentligida, bojxona organlarida va tijorat banklarida ko'rib chiqilish va rasmiylashtirish protseduralarini soddalashtirish maqsadga muvofiq,

5. Eksport hajmini oshirish va eksport qilinayotgan tovar va xizmatlar nomenklaturasini kengaytirish, sotish bozorlarini diversifikatsiya qilish maqsadida axborot-targ'ibot va marketing ishlari sifatini *oshirish va ularni faollashtirish zarur*. Bu yo'nalishda mamlakat tovarlarini tashqi bozorlarga sotishda, *jumladan, bepul*

asosda TIF sub'ekti bo'lgan korxonalarga ko'mak ko'rsatish maqsadida davlat va jamoatchilik organlari (TIAA, SSP, soha va biznes uyushmalar)niig ishini faollashtirish zarur. Bu xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning ichki va xorijiy qonun hujjatlari, xorijiy bozorlar kon'yunkturasidan doimo xabardor bo'lib turish imkoniyatini beradi, shuningdek, ham O'zbekistonda ham chet elda o'tkazilayotgan biznes-forumlar, seminar, ko'rgazma va yarmarka tadbirlarining mavzu va ixtisoslashuvi ko'lamini kengaytiradi.

6. Hozirgi paytda tovarlar eksportidan eksport qilinayotgan tovar bojxona narxining 0,2% miqdorida bojxona yig'imi undiriladi. Ushbu amaliyot eksportni ushlab qoluvchi omil bo'lib, bojxona yig'imi bojxona organi aslida ko'rsatgan xizmati hajmi bilan bog'liq bo'lishini nazarda tutadigan JST talablariga javob bermaydi. Shu munosabat bilan, bojxona yig'imi tovar bojxona qiymatining advalor ulushi miqdorida belgilanmay, bojxona organi haqiqatda ko'rsatgan xizmati hajmiga bog'liq bo'lishini *ta'minlashi shart*,

7. Eksportni yanada diversifikatsiya qilish va mamlakat eksport salohiyatini oshirish maqsadida eksport qilishni ta'qiqlangan tovarlar ro'yxatini *qayta ko'rib chiqish* va ayrim ayniqsa "nozik" " tovarlar eksportini litsenziyalash mexanizmini nazarda tutish maqsadga muvofiq;

8. Mamlakat eksport salohiyatini samarali ravishda amalga oshirish maqsadida tijorat banklarining eksportni moliyalash bilan bog'liq xizmatlarni mustaqil ravishda amalga oshirishlari uchun va eksport kreditlarini sug'urtalash yoki muqobil bank kafolatlarini berishni kengaytirish imkoniyatlaryani yaratish,

9. Transport va transport ekspeditorlik xizmatida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga urg'u berib ushbu sohani rivojlantirishning kompleks strategiyasi va dasturini ishlab chiqish;

10. Markaziy Osiyo mintaqasida transport protseduralarini uyg'unlashtirish va soddalashtirish hamda shu sohada MOHT va ShHTi doirasida kooperatsiyani;

11. *Eksportni rag'batlantirish kengashini shakllantirish*. Bundan maqsad eksportni va O'zbekiston Respublikasi xo'jalik yurituvchi sub'ektlarining eksport faoliyatini rivojlantirish yagona siyosatini ishlab chiqish va ayni paytda davlat hamda xususiy

sektorlar o'rtasida eksportni rivojlantirishga ko'maklashish dastur strategiyalarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirish maqsadida to'g'ridan-to'g'ri muloqotni ta'minlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Xuquqiy me'yoriy xujjatlar

1.1. O'zbekiston Respublikasi qonunlari

- 1.1.1. "Erkin iqtisodiy zonalar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 25.04.1996 y. № 220-1.
- 1.1.2. "Chet el investitsiyalari" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 30.04.1998 y. № 609-1.
- 1.1.3. "Investitsiya faoliyati" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 24.12.1998 y. № 719-1.
- 1.1.4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, -2002.
- 1.1.5. "Eksport nazorati" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasining Qonuni 26.08.2004 y. № 658-P.
- 1.1.6. "Qimmatli qog'ozlar bozori" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni yangi tahrirda 2015 yil
- 1.1.7. "Elektron tijorat" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni yangi tahrirda 2015 yil

1.2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

Farmonlari va Qarorlari

- 1.2.1. "O'zbekiston Respublikasida tashqi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirish, xorijiy sarmoyalarni jalb etish va himoya qilish choralari" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni №PF-445 24.07.1992 y.
- 1.2.2. "Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarni tashkil etishni va ularning faoliyatini rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni №PF-1467 31.05.1996 y.
- 1.2.3. "Import operatsiyalarini tartibga solishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni №PF-1930 18.02.1998 y
- 1.2.4. "To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni №PF-3594 11.04.2005 y.

1.2.5. "Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni №PF-4053 18.11.2008 y.

1.2.6. "Iqtisodiyotning real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash, ularning barqaror ishlashini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirish chora-tadbirlari dasturi" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni №PF-4058 28.11.2008 y.

1.2.7. "2009 - 2014 yillarda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnikaviy va texnologik qayta jixozlash bo'yicha eng muhim loyihalarni amalga oshirish chora-tadbirlari dasturi" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori №PK,-1072 12.03.2009 y.

1.2.10. "2011-2015 yillarda O'zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori №PK,-1442 15.12.2010 y.

1.3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qarorlari

1.3.1. "O'zbekinvest" eksport-import milliy sug'urta kompaniyasi faoliyatini tashkil etish masalalari" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarori № 113, 28.02.1997 y.

1.3.2. "2000 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining eksport imkoniyatlarini rivojlantirish davlat dasturi" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarori № PO, 12.03.1998 y.

1.3.3. "O'zbekiston Respublikasida tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarori № 137, 31.03.1998 y.

1.3.4. "Eksport-import operatsiyalari monitoringini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarori № 416 30.09.2003 y.

1.3.5. "Eksport qiluvchi korxonalar qarzini tarkibiy o'zgartirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarori № 289 31.12.2008 y.

1.3.6. "Eksport qiluvchi korxonalarni moliyaviy va kredit yo'li bilan qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarori № 290 31.12.2008y.

1.3.10. "Aylanma mablag'larni to'ldirish uchun tijorat banklari tomonidan imtiyozli kreditlar ajratish hisobiga eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar" to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarori № 156 08.06.2009y.

1.4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va ma'ruzalari

1.4.1. Karimov I.A. "O'zbekistonning o'z istiqlolvataraqqiyot yo'li". - T.: O'zbekiston, 1992. - 396.

1.4.2. Karimov I.A. "O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat" - Toshkent: O'zbekiston 1992 - 626.

1.4.3. Karimov I.A. "O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li". - Toshkent: O'zbekiston 1992 - 786.

1.4.4. Karimov I.A. "O'zbekiston: bozor munosabatlariga o'tishning o'ziga xos yo'li". - Toshkent: O'zbekiston 1993- 128 b.

1.4.5. Karimov I.A. "O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlari". - Toshkent: O'zbekiston 1994- 72 b.

1.4.7. Karimov I.A. "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon xayot - pirovard maqsadimiz". Toshkent: O'zbekiston 2001- 112 b.

1.4.8. Karimov I.A. "Isloxatlar strategiyasi - mamlakatimiz iqtisodiy salohiyatini yuksaltirishdir" "Xalk so'zi", 2003 y. 18 fevral.

1.4.9. Karimov I.A. "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va yangilashni izchil davom ettirish - davr talabi". T.: 2009.

1.4.10. Karimov I.A. "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari". T.: 2009.

1.4.11. Karimov I.A. "Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch". T.: 2009.

1.4.12. Karimov I.A. "Mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish - ustuvor maqsadimizdir". T.: 2010.

- 1.4.13. Karimov I.A. "Asosiy vazifamiz - Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir" -T.: "O'zbekiston", 2010. -80 6.
- 1.4.14. Karimov I.A. 2010 yil 20 sentyabr kuni bo'lib o'tgan BMT sammita mingyillik rivojlanish maqsadlariga bag'ishlangan yalpi majlisidagi nutqi.
- 1.4.15. Karimov I.A. "Mamlakatimizda demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi".T. :2010.
- 1.4.16. Karimov I.A. "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil davom ettirish -taraqqiyotimizning muhim omilidir" mavzusida 2010 yil 7 dekabr kuni bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. // Xalq so'zi gazetasi, 2010 yil 8 dekabr.
- 1.4.17. Karimov I.A. "Barcha reja va dasturlarimiz vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz taraqqiyoti uchun xizmat qiladi" - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2011 yil 21 yanvardagi majlisida so'zlagan nutqi. Xalkso'zi 22.01.2011 y. №16.
- 1.4.18. I.Karimov "Orol dengizi mintaqasidagi ekologik ofat oqibatlarini yumshatish bo'yicha hamkorlikni rivojlantirish" mavzusidagi xalqaro konfrensiya ishtirokchilariga. Xorazm Xaqiqati 1-noyabr 2014 yil
- 1.4.19. Mamlakatimizning demokratik yangilash va modernizatsiya qilishga qaratilgan taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirish-bosh maqsadimizdir. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 22 yillikiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi Xalq So'zi 6 dekabr 2014yil.
- 1.4.20. 2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir. O'zbekiston Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2014 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. Xalqso'zi. 17 yanvar 2015 yil.

1.4.21. "2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish-ustuvor vazifamizdir" nomli O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning mamlakatimizni 2014-yilda ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi 16.01.2015y Xalq So'zi. www.xs.uz

1.4.22. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma yig'ilishidagi president Islom Karimov ma'ruzasi Xalq So'zi 24-yanvar 2015 yil

1.4.23. O'zbekiston Respublikasi prezidentligiga nomzod Islom Abdug'aniyevich Karimovning tarjimai holi Xalq So'zi 27-fevral 2015 yil

1.4.24. Bizning maqsadimiz erkin va faravon demokratik hayot qurish.O'zbekiston Respublikasi prezidentligiga "Tadbirkorlik va ishbilarmonlar harakati-O'zbekiston liberal-demokratik" partiyasidan ko'rsatilgan nomzod Islom Karimovning liberal-demokratik partiyasining VII siyezdidagi ma'ruzasi. Xalq So'zi 5-mart 2015 yil.

1.4.25. Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis Palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. Xalq so'zi 11-aprel 2015 yil

2. Kitob va turkum nashrlari

2.1 Авдокушин Е. Ф. "Международные экономические отношения: Учеб. Пособие".- 4-е изд., перераб. и доп.- М.: ИВЦ "Маркетинг", 1999 г.

2.2.VaxobovA.V." Bozor munosabatlari tizimidagi ijtimoiy fondler". -T.:Sharx, 2003.

2.3.Гофуров А. "Экономические проблемы повышения эффективности сельскохозяйственного производства". -Т.: Фан, 1979.

2.4.Jumayev N.X. "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi: mohiyati, sabab-oqibatlar va O'zbekistonga ta'siri". Risola. TJIDU 2009.

2.5 Морозова Т.Г. "Региональная экономика".- М.:ЮНИТИ, 2000.-234с.

- 2.6.Ortiqov A., “Sanoatqisodiyoti”. -T., 2004.
- 2.7.Рузметов Б.“Программа стабилизации региональной экономики: опыт, проблемы, эффективность”. Ташкент “Фан”1993 г
- 2.8.Рузметов Б “Региональная экономика опыт проблемы эффективность комплексного развития” Ташкент “Фан” 2002 г
- 2.9.RuzmetovB “Комплексное развитие региона в условиях углубления экономических реформ” Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук Ташкент 1998 г
- 2.1.1. Садыков А.М. “Основы регионального развития: теория, методология, практика”. Т.:IQTISOD-MOLIYA, 2005. 275с.
- 2.11.TuxliyevN.T. “O’zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti”. -T.: O’zbekiston milliy entsiklopediyasi. 1998.
- 2.12. Шнипер Р.И. “Региональные предплановые исследования. Экономический аспект”. Новосибирск: Наука, 1979.
- 2.13. Шнипер Р.И. “Регион: экономические методы управления”. Новосибирск: Наука, 1991.
- 2.14.VaxobovA.V., N.X.Jumaev, U.Burxonov. “Xalqaro moliya munosabatlari”. - T.: "Shark", 2003, 400 b.
- 2.15.IshmuhammedovA.E., AsqarovaM.T. “O’zbekiston milliy iqtisodiyoti” - TDIU, 2003 - 208 b.
- 2.16. Райзберг Б.А., Лозовский Л.М., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь -3-е изд.; доп. -М.:ИНФРА-М, 2000. -480 с.
- 2.17.RaximovaM., EshovM.P., AshurovaD.S. “Mintaqa va mahalliy xo’jaliki qtisodiyoti” - (o’quvqo’llanma) - T.: TDIU, 2006 - 230 b.
- 2.18.O’zbekiston Milliy entsiklopediyasi. 12-jild. "O’zbekiston Milliy entsiklopediyasi", Toshkent 2006.

3. Jurnal va maqolalarga xavolalar

- 3.1. Ibadullayev E, Rajabov A “Mintaqa eksport salohiyatini oshirishning ba’zi bir jihatlari” UrDu “Ilm sharchashmalari” 2015y

3.2. Rajabov A, Ibadullayev E “Mintaqada sanoatni rivojlantirishning ayrim jihatlari” UrDU “Ilm sharchashmalari” 2015y

3.3. Raxmonov R.N. “Qishloq xo’jalik mahsulotlarining eksport salohiyatidagi o’rni” // O’zbekiston qishloq xo’jaligi jurnali. №22,2008.22 b.

3.5. RaxmonovR.N. “Mintaqalarni eksport salohiyati bo’yicha reytinglash”// Iqtisod va moliya. №8, 2010. 22-30 bb.

4. Ilmiy ishlar to’plamlariga xavolalar

4.1. Vaxobov A.V. “Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi: sabablari, xususiyatlari, chuqurlashish bosqichlari va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar. - Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining O’zbekiston iqtisodiyotiga ta’sirini yumshatish omillari va uni bartaraf etish yo’llari”. Ilmiy ishlar to’plami. Toshkent 2009y.

4.3. RaxmonovR.N. “Jahon iqtisodiy inqirozi sharoitida mintaqalar tashqi savdo faolligi reytingi” // Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining O’zbekiston iqtisodiyotiga ta’sirini yumshatish omillari va uni bartaraf etish yo’llari - Professor-o’qituvchilar, aspirant, magistrant hamda iqtidorli talabalarning ilmiy ishlari to’plami. -T: Universitet 2009. 19-6.

4.4. RaxmonovR.N. “O’zbekiston mintaqalarining eksport salohiyati //O’zbekiston iqtisodiyotining barqarorligi va mutanosibligini mustaxkamlash bugungi kunning ustuvor vazifasi - Ilmiy-amaliykonferentsiya materiallari to’plami. T: Universitet, 2009. 156-6.

5. Simpozium va konferentsiya ishlariga xavolalar

5.1. Азимов Р.С. "Узбекская модель" реформирования и модернизации экономики, ее эффективность в преодолении последствий мирового финансово-экономического кризиса. Конференция материаллари. -Тошкент, 2009 yil 22 май.

5.2. QayumovA.A., MurtazayevaM. “O’zbekistonda mehnat resurslarining soni va salmog’ining o’zgarishiga xos tendentsiyalar. Barkamol avlod mamlakat ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyoti poydevori” - Yosholimlar, iqtidorli

talabalar va magistrnlarning an'anaviy aprel konferentsiya materiallari to'plami. 105-107 b. UzMU Toshkent 2010.

6. Xorijiy adabiyotlarga xavolalar

- 6.1. "United States Department of State, Bureau of South and Central Asian Affairs, "Background Note: Uzbekistan," December 2007; International Monetary Fund (IMF), "World Economic Outlook Database," October 2008.
- 6.2. World Economic and Financial Surveys. Regional Economic Outlook. Middle East and Central Asia. Sept. 2006, p. 7.
- 6.3. World Development Report. Selected indicators 2010, p.386. World Bank, 2011.

7. Internet saxifalariga xavolalar

- 7.1. www.imf.org - Xalkaro Valyuta Fondining rasmiy sayti
- 7.2. www.gov.uz - O'zbekiston Respublikasining xukumat portali
- 7.3. www.mf.uz - O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining rasmiy sayti
- 7.4. www.mfer.uz - O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo Vazirligining rasmiy sayti
- 7.5. www.uzinfoinvest.uz - «Uzaxborotinvest» agentligining rasmiy sayti.
- 7.6. www.review.uz - "Ekonomicheskoe obozrenie" jurnalining rasmiy sayti
- 7.7. www.eurasianews.com - EvroOsiyo tadqiqotlar Markazining rasmiy sayti
- 7.8. www.worldbank.org - Jahon Bankining rasmiy sayti
- 7.9. www.undp.uz - BMTning O'zbekistondagi Rivojlanish Dasturining rasmiy portal
- 7.10. www.uni.bonn.ge - Germaniya Bonn universiteti sayti
- 7.11. www.adb.org - Osiyo taraqqiyot bankining rasmiy sayti
- 7.12. www.idb.org - Islom taraqqiyot bankining rasmiy sayti